

Krótki opis parafii
diecezji latyczowskiej
przyłączonych
do archidiecezji mohylewskiej,
sporządzony w 1799 r.
Edycja źródła

ks. Jan Szczepaniak

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0001-5365-8146

ABSTRACT

A brief description of the parishes of the diocese of Latichov annexed to the archdiocese of Mogilev, compiled in 1799. Source edit

Formally erected around 1405, the Latin Catholic diocese of Kiev existed until the end of the 18th century (for church authorities until 1798, although Catherine II abolished it on 27 September 1795). The history of the diocese was extremely turbulent. Constant Tartar invasions, the Chmielnicki uprising, the Polish-Russian wars and the 17th and 18th century Cossack rebellions not only did not favour the development of the diocese and led to a reduction in its area, but on several occasions led to the destruction of its administrative structure. Renewed after the Cossack and Russian wars, the diocese had 10–11 churches by the end of the 17th century. After the further ravages that affected its territory in the late 17th and early 18th centuries, there were at least 25 churches before 1748. Cossack rebellions halted its development for some time. Nevertheless, by the end of the 18th century, there were 53 churches on the territory of the diocese, of which at least 42 had the status of parish churches. Despite the

medieval origins of the diocese and its apparent development in the 18th century, there are not many entries in the bibliography on it. The same is true of the historiography of the Braclaw region (Lithuanian Podolia), which belonged to the Luck and Brest dioceses in the pre-partition period. The unsatisfactory state of conducted research is related to the small known source base. Recent queries have revealed several new sources for the history of the Latin Church in the south-eastern periphery of the Polish-Lithuanian Commonwealth, in the Ukrainian lands. One of them is a short description of 20 parishes functioning in this area at the end of the 18th century. The description was prepared for the needs of Mogilev consistory officials, after these parishes were annexed to the Mogilev archdiocese in 1798. It was compiled a year later, based on parish priests' accounts and dean's visitation records. On the basis of this description and other newly discovered sources from that time, it is possible to find out essential information about the parishes described, the time of their foundation, their founders, benefices, churches, clergy, number of believers and the towns where parish schools and hospitals were functioning at that time.

KEY WORDS: Mogilev archdiocese, diocese of Latychiv, diocese of Kiev, diocese of Luck and Brest, Braclaw diocese, Kiev governorate, Catholic Church of the Latin rite in Ukraine, Catholic Church of the Latin rite in the Russian Empire

SŁOWA KLUCZOWE: archidiecezja mohylewska, diecezja latyczowska, diecezja kijowska, diecezja łucko-brzeska, oficjałat braclawski, gubernia kijowska, Kościół katolicki obrządku łacińskiego w Ukrainie, Kościół katolicki obrządku łacińskiego w imperium rosyjskim

Od wielu lat jednym z najważniejszych postulatów badawczych dotyczących dziejów Kościoła łacińskiego na wschodnich terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a później na ziemiach zabranych, pozostaje wprowadzenie do obiegu naukowego informacji pozyskanych ze źródeł przechowywanych w archiwach i bibliotekach państw powstałych na gruzach imperium sowieckiego. W pracach tych biorą udział historycy ze wszystkich tych państw. Po trzech dekadach wiemy już, że stan zachowania archiwaliów po diecezjach i instytucjach kościelnych oraz ich dostępność są różne. Do okresu staropolskiego i początku XIX w. najwięcej źródeł znajduje się na Litwie, najmniej w Ukrainie. We wszystkich archiwach wschodnich można odnaleźć dokumenty wytworzone od końca lat 20. XIX w. do wybuchu I wojny światowej. W tym okresie wraz z upływem lat lawinowo wzrasta liczba zachowanych akt. W związku z tym w literaturze odnajdziemy wiele prac dotyczących dziejów Kościoła łacińskiego na Litwie, a znacznie mniej w Rosji i w Ukrainie. Więcej tekstów dotyczy procesów historycznych i zdarzeń z drugiej połowy XIX w. niż z przełomu XVIII i XIX w. Teksty odnoszące się do pierwszego okresu niewoli narodowej są zazwyczaj ogólne lub fragmentaryczne, teksty dla lat późniejszych są zaś oparte na bogatszej bazie źródłowej.

Nie należy jednak oczekiwać, że dla każdej diecezji i parafii funkcjonujących na ziemiach wschodnich znajdziemy dostateczną liczbę źródeł. Dla terenów, w których

¹ Wołyniak [J.M. Giżycki], *Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitar-skich*, Kraków 1912; *idem*, *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923; *idem*, *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918; *idem*, *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra”, 1 (1928), s. 1–312.

² J. Chachaj, *Rozwój sieci świątyni katolickich obrządku łacińskiego na terenie diecezji kijowskiej do połowy XVII wieku* [w:] *Ecclesia – Cultura – Potestas*, P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak (red.), Kraków 2006, s. 85–104; *idem*, *Stan i odbudowa sieci kościelnej w łacińskiej diecezji kijowskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 87 (2007), s. 5–65; *idem*, *Zaangażowanie dominikanów w rozwój sieci kościelnej na terenie łacińskiej diecezji kijowskiej do końca XVIII wieku* [w:] *Święty Jacek i dziedzictwo dominikańskie*, E. Matja, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Rowińska-Szczepaniak (red.), Opole 2008, s. 523–540.

³ J. Krawczyk, *Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 3, J.K. Ostrowski (red.), Kraków 1998, s. 19–43; *idem*, *Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory na Rusi Koronnej*, Warszawa–Przemysł 2006.

⁴ *Relacja o stanie diecezji kijowskiej biskupa K. K. Cieciszowskiego z roku 1793*, [oprac. i podał do druku B. Kumor], „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 62 (1993), s. 149–160.

⁵ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, M. Dębowska (oprac.), Biały Dunajec–Ostróg 2017.

katolicy obrządku łacińskiego stanowili większość lub znaczny odsetek ludności, zazwyczaj nie ma problemu braku źródeł. Tam, gdzie katolików było mniej, trudno odnaleźć źródłową dokumentację ich obecności. Dotyczy to szczególnie południowo-wschodnich obszarów przedrozbiorowych województw braclawskiego i kijowskiego, wchodzących wówczas w skład diecezji łuckiej (oficjałał braclawski) i kijowskiej, a po upadku Rzeczypospolitej – archidiecezji mohylewskiej, diecezji latyczowskiej i kamienieckiej. Kościół łaciński na polskim i litewskim Podolu oraz na Kijowszczyźnie nigdy nie był zbyt wielki. Do tego pod koniec XVIII w. na wschodnich i południowych krańcach państwa odradzał się dopiero po okresie regresu wywołanego kozackimi rebeliami. Siłą rzeczy starsze źródła uległy więc wówczas zniszczeniu, a po nielicznych reaktywowanych parafiach nie mogła pozostać duża liczba dokumentów.

Literatura, podstawa źródłowa i zasady edycji tekstu

Zapewne z tych powodów w polskiej literaturze nie znajdziemy wielu pozycji dotyczących wspomnianych wyżej obszarów. Poza starszymi pracami Jana Marka Giżyckiego¹, ważnymi ze względu na posługiwanie się przy ich pisaniu źródłami dziś już nieistniejącymi, wspomnijmy o nowszych, szeroko wykorzystywanych przez badaczy publikacjach autorstwa Jacka Chachaja², Jerzego Krawczyka³, ks. Bolesława Kumora⁴, ks. Ludwika Królika⁵ i Krzysztofa Prokopa⁶. Wszystkie opracowania tych autorów oparte są na starszej literaturze, źródłach drukowanych i nielicznych źródłach archiwalnych (polscy autorzy wykorzystują głównie archiwalia przechowywane na terenie Polski).

Także w piśmiennictwie ukraińskim nie znajdziemy przekrojowych tekstów przedstawiających stan Kościoła łacińskiego na Braclawszczyźnie i Kijowszczyźnie na przełomie XVIII i XIX w. Poza zarysem dziejów diecezji łuckiej i żytomierskiej autorstwa Juria Biłousowa⁷

i historii Kościoła łacińskiego w Ukrainie napisanej przez Aleksandra Burawskiego⁸ pozostałe piśmiennictwo to krótkie artykuły publikowane w periodykach naukowych, dotyczące zazwyczaj kwestii ogólnych, prawa wyznaniowego, szkolnictwa, relacji państwa do Kościoła katolickiego⁹.

Zanim przyjdzie czas na powstanie prac o Kościele łacińskim w guberni kijowskiej i podolskiej na przełomie XVIII i XIX w., wykorzystujących nowe źródła, prezentujemy odnaleziony w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku (w fondzie nr 3330¹⁰), sporządzony w 1799 r. krótki raport o stanie parafii katolickich na południowej Braclawszczyźnie i Kijowszczyźnie¹¹. Tekst ten umożliwia poznanie stanu 17 parafii znajdujących się na tym obszarze oraz dwóch leżących poza granicami przedrozbiorowej Polski (Mikołajów i Chersoń). Wszystkie te parafie w 1798 r. zmieniły przynależność administracyjną. W latach 1795–1798 wchodziły w skład niekanonicznej diecezji łatyczowskiej, a później przyłączono je do archidiecezji mohylewskiej.

Edytowany tekst jest sumarycznym zebraniem informacji o tych parafiach, sporządzonym do użytku urzędników konsystorza mohylewskiego. Podstawą jego napisania były raporty plebanów oraz opisy parafii powstałe przy okazji wizytacji dziekańskich. Ponieważ tekst nie został podpisany, a także nie określono w nim miejsca jego sporządzenia, trudno stwierdzić, czy powstał on w konsystorzu generalnym diecezji łatyczowskiej w Łatyczowie, czy w konsystorzu generalnym archidiecezji mohylewskiej w Mohylewie.

Każda z notek o parafii zawiera krótką informację o kościele parafialnym: materiał, z którego był wybudowany, rok fundacji i fundatora. Ponadto sumarycznie opisano w niej sumy funduszowe, beneficjum lub inne źródła finansowania duchowieństwa i służby kościelnej, podano imienny wykaz duchowieństwa mieszkającego przy kościele parafialnym oraz liczbę wiernych. W tekście znajdziemy ponadto informacje o funkcjonowaniu szkół

6 K.R. Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec–Ostróg 2001; *idem*, *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV–XVIII w.*, Biały Dunajec–Ostróg 2003.

7 Ю. Білоусов, *Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис*, Житомир 2000.

8 О. Буравський, *Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII–початок XX ст.)*. Монографія, Житомир 2013.

9 Bibliografia i omówienie piśmiennictwa ukraińskiego – zob.: О. Баконецька, *Римо-католицька Церква України кінця XVIII–XIX століть в сучасній історіографії*, „Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки”, 10 (2017), № 1, s. 115–122; Н. Мосюкова, *Історія Римо-католицької церкви Півдня і Сходу України кінця XVIII–початку XX ст. в дослідженнях сучасних українських істориків*, „Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»”, 29 (2019), s. 33–37; І. Шостак, *Римо-Католицька Церква на українських землях у складі Російської імперії протягом XIX ст.: проблеми історіографії*, <https://eprints.oa.edu.ua/6674/> [dostęp: 8.11.2022].

10 W zespole tym zebrano protokoły wizytacji generalnych i dziekańskich oraz ankiety przedwizytacyjne sporządzane w latach 1778–1839 przez plebanów i proboszczów diecezji kijowskiej, a później archidiaconatu kijowskiego, wchodzącego w skład archidiecezji mohylewskiej. Zob.: *Архивы Беларуси. Фондовый каталог государственных архивов Республики Беларусь*, <https://fk.archives.gov.by/fond/129643/> [dostęp: 10.12.2022]; *Фонды Национального исторического архива Беларуси. Справочник*, Г.Е. Акулович, А.Ф. Александра, О.В. Бобкова, В.Н. Денисов,

Н.Н. Левчик (ред.), Минск 2006, s. 197; Харьковский областной Государственной архив. Канцелярия визитатора Могилевской римско-католической духовной консистории, г. Могилев, фонд № 964 (3330), [Charków, b.r.].

¹¹ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku [dalej: NIAB], f. 3330, op. 1, sp. 38, k. 1–10v.

¹² K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w.*, Warszawa 1953.

i szpitali, a także o kaplicach publicznych i prywatnych oraz obsługujących ich kapelanach. Od strony formalnej tekst został sporządzony z niezwykłą starannością. Nie ma w nim poprawek i skreśleń, co znacznie ułatwiało pracę edytorскую. W nielicznych wypadkach uzupełniono nazwiska i imiona osób występujących w podawanych informacjach. Większość dostrzeżonych błędów dotyczy administracyjnej przynależności opisywanych parafii. Niektóre opisy odnoszą się do nieaktualnych podziałów administracyjnych, nawet z okresu przedrozbiorowego. Trzeba mieć na uwadze, że od 1793 do 1798 r. kilkakrotnie zmienił się podział administracji cywilnej i kościelnej. Autor opisu nie zawsze wiedział, do jakich powiatów i guberni należała w tamtym czasie dana parafia. Sporządził więc opisy przynależności administracyjnej, sugerując się informacjami zawartymi w raportach plebańskich i protokołach wizytacyjnych z lat poprzednich, w których podano nieaktualne już dane. Z tego powodu w edycji w odnośnikach opisano administracyjną przynależność miasteczek i wsi kościelnych od czasów przedrozbiorowych do początku XX w.

Opracowując tekst do edycji, w kwestiach podstawowych kierowano się zasadami podanymi w instrukcji wydawniczej przygotowanej przez Kazimierza Lepszego¹². Ze względu na nowość przedstawionych informacji zdecydowano się rozszerzyć liczbę i objętość odnośników. Część z nich oznaczono cyframi arabskimi i umieszczono na marginesie obok tekstu – są to odnośniki zwyczajowo umieszczane w edycjach źródłowych, rozpoznające nazwy miejscowości i nazwiska osób występujące w tekście oraz tłumaczące znaczenie dawnych lub rzadko spotykanych słów i pojęć. Drugi rodzaj odnośników, oznaczonych małymi literami alfabetu, wprowadzono pod każdą pochodzącą ze źródła notą o parafii. Znalazły się w nich szczegółowe informacje o kościołach parafialnych i duszpasterzach pozyskane z wymienionych tam źródeł i literatury.

Nie jest ich zbyt wiele. Z czasów powstania edytowanego tekstu odnaleziono jeszcze 15 dokumentów dotyczących

parafii występujących w przedstawianym opisie. W archiwum obwodowym w Chmielnickim, w zespole dokumentów rzymskokatolickiego konsystorza w Żytomierzu, przechowywany jest sporządzony w 1797 r. opis parafii diecezji latyczowskiej¹³. W archiwum historycznym w Petersburgu, w zespole po petersburskim Kolegium Duchownym, znajdują się: krótkie opisanie parafii diecezji latyczowskiej, sporządzone w 1797 r.¹⁴, oraz raporty z lat 1797–1798, nadesłane przez plebanów do Justitz-Collegium w Petersburgu¹⁵. W archiwum historycznym w Mińsku, w zespole akt uprzednio przechowywanym w archiwum archidiecezji mohylewskiej w Petersburgu, znalazły się: pochodzący z 1798 r. opis parafii diecezji kijowskiej¹⁶ oraz opisy przedwizytacyjne lub protokoły wizytacyjne parafii w: Białopolu (1796, 1799)¹⁷, Biliłowce (1796)¹⁸, Humaniu (1797), Zwinogródce (1796)¹⁹, Chodorkowie (1798), Pawołoczy (1797)²⁰, Smile (1798, 1801)²¹, Mosznach (1798, 1801)²² i Wołodarce (1801)²³.

Przygotowując do druku tekst, świadomie zrezygnowano z opracowania informacji w nim zawartych na rzecz rozbudowanych przypisów źródłowych. Celem głównym edycji tekstu jest bowiem przekazanie badaczom jak najwięcej nowych i nieprzetworzonych informacji, szczególnie w warunkach występujących od 2020 r. trudności w korzystaniu z archiwów znajdujących się za wschodnią granicą.

Zmiany przynależności administracyjnej parafii opisanych w źródle

Powstanie edytowanego dokumentu jest ściśle związane ze zmianami podziału administracyjnego zagarniętych przez Rosję ziem Rzeczypospolitej. Terytoria przejęte przez Rosję w wyniku drugiego rozbioru Rzeczypospolitej 13 kwietnia 1793 r. zostały podzielone na trzy gubernie: mińską, izaślawną i braclawską²⁴. Pierwsza z nich obejmowała zagarnięte ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz niewielki skrawek należącego do Korony województwa kijowskiego (rejon Ostrohladowicz). W skład

13 Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu [dalej: DAŻO], f. 178, op. 51, sp. 3.

14 Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu [dalej: RGIA], f. 822, op. 12, sp. 2924.

15 RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2925.

16 NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36.

17 NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 43; f. 1781, op. 26, sp. 1373.

18 NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 30.

19 NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375.

20 NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1376.

21 NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 35, 46.

22 NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 72, 74.

23 NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 44.

24 *О присоединении къ Россіи отъ Польши нѣкоторыхъ Областей, и объ учрежденіи изъ оныхъ Губерній: Минской, Изяславской и Бряцлавской, 13 IV 1793* (nr 17.112) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 417–419; Т.Д. Калініч, *Початковий етап інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії (кінець XVIII–початок XIX ст.)*, „Проблеми історії України XIX–початку XX ст.”, 7 (2006), т. 11, s. 237–238.

25 *Атлас Россійской имперіи, изданный для употребленія юношества в 1794 [году] в Санктпетербургъ, [№ 17, Карта] Минской, Изяславской и Брацлавской губерній, [Санкт-Петербургъ 1794].*

26 *О принятии присяги отъ жителей вновь присоединенныхъ къ Россіи отъ Польши, при послѣднемъ ея раздѣленіи, областей; объ устройствѣ оныхъ на основаніи Учрежденія о Губерніяхъ и объ установленіи Таможенъ, также пограничной цѣпи стражи на новой границѣ, 1 V 1795 (№ 17,323) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ 1789 по 6 ноября 1796, Санкт-Петербургъ 1830, s. 691–692; Т.Д. Калініч, Початковий етап інкорпорації..., s. 239–240*

27 *Объ учрежденіи Вознесенской Губерніи изъ части, отходящей отъ Брацлавской Губерніи изъ земли, отъ Порты приобрѣтенной, и изъ трехъ уѣздовъ Екатеринославскаго Намѣстничества: Херсонскаго, Елисаветградскаго и Новомиргородскаго, 27 I 1795 (№ 17,300) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ 1789 по 6 ноября 1796, Санкт-Петербургъ 1830, s. 641–644.*

28 *О учрежденіи Волинской и Подольской Губерній первой изъ 13, а послѣдней изъ 12 уѣздовъ, 5 VII 1796 г. (№ 17,352) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ 1789 по 6 ноября 1796, Санкт-Петербургъ 1830, s. 727–728; Т.Д. Калініч, Зміни територіального устрою Подільської губернії наприкінці XVIII–на початку XIX ст., „Проблеми історії України XIX–початку XX ст.”, 7 (2006), т. 12, s. 223.*

29 *О составленіи Брацлавскаго Намѣстничества изъ 13 округовъ, 22 V 1795 (№ 17,334) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23: Съ*

guberni izasławskiej weszły: z województwa wołyńskiego – wschodnie części powiatów łuckiego i krzemienieckiego oraz rosyjska część województwa podolskiego (powiaty kamieniecki i latyczowski), a z województwa kijowskiego – powiaty owrucki, żytomierski i część północna powiatu kijowskiego (okolice Makarowa i Byszowa). Terytorium guberni braclawskiej stanowiły: dawne województwo braclawskie oraz południowa część powiatu kijowskiego z województwa o tej nazwie. Początkowo gubernie te nie zostały podzielone na powiaty²⁵.

Dwa lata później, po przyłączeniu do Rosji nowych obszarów upadłej Rzeczypospolitej, cesarzowa dokonała kolejnej reorganizacji podziału administracyjnego ziem litewsko-białoruskich i ukraińskich. Z dołączonej do Rosji dotychczas polskiej części Wołynia oraz guberni izasławskiej i większej części guberni braclawskiej utworzyła 1 maja 1795 r. gubernie (później nazywane w dokumentach namiestnictwami): braclawską, wołyńską i podolską²⁶. Pozostałą część stworzonej w 1793 r. guberni braclawskiej włączyła jeszcze w styczniu 1795 r. do namiestnictwa wozniesieńskiego²⁷.

Proces formowania nowych jednostek podziału terytorialnego zakończyły kolejne ukazy, ustalające w powstałych jednostkach administracyjnych podział na powiaty. Namiestnictwa podolskie i wołyńskie podzielono 5 lipca 1795 r. następująco: podolskie – na 12 powiatów (bazalski, dubieński, gródecki, jampolski, kamieniecki, krzemieniecki, latyczowski, płoskirowski, starokonstantynowski, uszycki, wierzbowiecki i zińkowiecki), a wołyńskie – na 13 powiatów (cudnowski, dąbrowicki, kowelski, łabuński, łucki, nowogródwołyński, ostrogski, owrucki, radomyślański, rówieński, włodziemiński, zasławski i żytomierski)²⁸. Namiestnictwo braclawskie zostało 22 maja 1795 r. podzielone na 13 powiatów (berszadzki, braclawski, chmielnicki, hajsyiński, jampolski, lipowiecki, lityński, machnowski, mohylowski, piatyhorski, skwirski, tulczyński i winnicki)²⁹. Ziemie przyporządkowane namiestnictwu wozniesieńskiemu, należące w latach 1793–1795

do guberni braclawskiej (południowa część powiatu kijowskiego z województwa kijowskiego oraz południowe obszary województwa braclawskiego), weszły w całości w skład powiatów: olhopolskiego, humańskiego, ekaterinopolskiego, czerkaskiego i czehryńskiego oraz w części do powiatów eleńskiego i tyraspolskiego³⁰. Mimo że namiestnictwa zostały utworzone i podzielone na powiaty, urzędy państwowe rozpoczęły funkcjonowanie wiele miesięcy później, po uroczystościach ich otwarcia. Inauguracja namiestnictwa braclawskiego odbyła się w Winnicy 20 lutego 1796 r., kamienieckiego w Kamieńcu Podolskim 4 czerwca 1796 r., a namiestnictwa wołyńskiego 22 września 1796 r. w Żytomierzu³¹.

Niejako uzupełnieniem tego podziału administracyjnego prawobrzeżnej Ukrainy, zainicjonowanego przez Katarzynę II po upadku Rzeczypospolitej, była zmiana granic istniejącego od 1781 r. namiestnictwa kijowskiego³². Ukaz z 29 października 1796 r. dołączył do namiestnictwa znaczne obszary Prawobrzeża, od 1793 r. znajdujące się w guberni izasławskiej (rejon Czarnobyła, Iwankowa i Dymiru) oraz braclawskiej (rejon Białej Cerkwi, Kaniowa i Korsunia). Z tych ziem utworzono pięć powiatów: bogusławski, dymirski, kaniowski, korsuński i wasylkowski³³. Reforma ta nie została całkowicie wdrożona, ponieważ 12 grudnia 1796 r. imperator Paweł I podpisał ukaz wprowadzający w całym państwie nowy podział administracyjny, znoszący całkowicie poprzednie ustalenia. Na ziemiach ukraińskich należących uprzednio do Rzeczypospolitej powstały trzy gubernie: kijowska, podolska i wołyńska³⁴. Powstanie guberni kijowskiej wyłącznie na prawobrzeżnej Ukrainie zostało zapowiedziane przez cesarza w ukazie przywracającym do istnienia gubernię małorosyjską (30 listopada 1796 r.)³⁵. Granice guberni kijowskiej i podział na powiaty określono w ukazie wydanym 29 sierpnia 1797 r., dotyczącym rozgraniczenia i podziału na powiaty guberni: noworosyjskiej, kijowskiej, mińskiej, wołyńskiej, podolskiej i małorosyjskiej³⁶. Terytorium guberni kijowskiej powstało z powiatów zniesionych

1789 по 6 ноября 1796, Санкт-Петербургъ 1830, s. 700–701; В.В. Панашенко, *Брацлавське намісництво* [w:] *Енциклопедія історії України*, В.А. Смолій (ред.), Київ 2003, s. 373.

30 *Объ открытіи Вознесенскаго Намѣстничества*, 13 VI 1795 (nr 17343) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 23: *Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 709; *Атлас Россійской имперіи, состояцій изъ 52 картъ. Изданный во градѣ С. Петра въ лѣто 1796 е, а царствования Екатерины II XXXV е. Карта Вознесенскаго Намѣстничест[ва]*, n° 48, [Санкт-Петербург 1796].

31 Т.Д. Калініч, *Зміни територіального устрою Подільської...*, s. 241.

32 *Объ учрежденіи Кіевскаго Намѣстничества*, 16 IX 1781 (nr 15.228) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 23: *Съ 1781 по 1783*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 247.

33 *Объ учрежденіи в Кіевскомъ и Черниговскомъ Наместничествахъ уездныхъ городовъ изъ мѣстечекъ и объ открытіи тамъ Присутственныхъ мѣстъ; объ образѣ удовлетворенія владѣльцовъ, коитъ мѣстечки сіи принадлежали; и о наполненіи ихъ потребными чиновниками*, 29 X 1796 (nr 17.526) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 21: *Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 967–968.

34 *О новомъ раздѣленіи Государства на Губерніи*, 12 XII 1796 (17.634) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 24: *Съ 6 ноября 1796 по 1798*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 229–230.

35 *О возстановленіи въ Малороссіи правленія и судопроизводства собранно тамошнихъ правамъ и прежнихъ обрядомъ*, 29 XI 1796 (nr 17.594) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской*

империи съ 1649 года, т. 24: *Съ 6 ноября 1796 по 1798*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 212–213.

36 *О назначеніи границъ Губерніямъ: Новороссійской, Кіевской, Минской, Вольинской, Подольской и Малороссійской, и о раздѣленіи ихъ на уѣзды*, 29 VIII 1797 (nr 18 117) [w:] *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 24: *Съ 6 ноября 1796 по 1798*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 707–710.

37 *Ibidem*, s. 708.

namiestnictw: kijowskiego, wołyńskiego, braclawskiego i wozniesieńskiego. Z pierwszego do guberni kijowskiej przyłączono powiaty: kijowski, dymirowski, kaniowski, korsuński i bogusławski. Z namiestnictwa wołyńskiego do guberni kijowskiej wcielono powiat radomyślański. Z namiestnictwa braclawskiego gubernator kijowski przejął kontrolę nad powiatami: skwirskim, piatyhorskim, lipowieckim i machnowskim. Z namiestnictwa wozniesieńskiego do guberni kijowskiej trafiły powiaty: czerkaski, czehryński, ekaterynopolski i humański. Tak ukształtowane terytorium guberni na nowo zostało podzielone na 12 powiatów: kijowski, czehryński, czerkaski, ekaterynopolski, humański, kaniowski, lipowiecki, machnowski, piatyhorski, radomyślański, skwirski i wasylkowski³⁷.

Opisane w edytowanym źródle parafie do reformy Pawła I wchodziły w skład namiestnictw braclawskiego i wozniesieńskiego. W namiestnictwie braclawskim leżały parafie w: Ilińcach, Oratowie, Pohrebyszczu i Żorniszczach (powiat lipowiecki), Białopolu, Biliłowce, Machnówce i Starych Przyłukach (powiat machnowiecki), Monasterzyskach i Tetyjowie (powiat piatyhorski) oraz Borszczajówce, Pawołoczy i Wołodarce (powiat skwirski). W namiestnictwie wozniesieńskim znajdowały się pozostałe parafie, w: Mosznach i Smile (powiat czerkaski), Chersoniu i Mikołajowie (powiat chersoński), Zwinogródce (powiat ekaterynopolski) oraz Humanu (powiat humański).

Po zmianach wprowadzonych w 1797 r. większość tych parafii weszła w skład guberni kijowskiej. Były to parafie w: Mosznach i Smile (powiat czerkaski), Humanu (powiat humański), Ilińcach, Monasterzyskach, Oratowie i Żorniszczach (powiat lipowiecki), Białopolu, Biliłowce, Machnówce, Pohrebyszczu i Starych Przyłukach (powiat machnowiecki), Tetyjowie (powiat piatyhorski), Borszczajówce, Pawołoczy i Wołodarce (powiat skwirski) oraz Zwinogródce (powiat zwinogrodzki). Pozostałe dwie parafie, chersońska i mikołajowska, wchodziły w skład guberni noworosyjskiej w powiecie chersońskim.

Pod względem kościelnym parafie te również zmieniły swoją przynależność. Przez dwa lata dwór petersburski zachował *status quo* kościelnych granic ziem przyłączonych w 1793 r. do Rosji. W konsekwencji polityki zmian administracyjnych – mających przyspieszyć integrację zajętych ziem z Rosją – Katarzyna II samowolnie 6 września 1795 r. dokonała nowego podziału administracyjnego Kościoła katolickiego obu obrządków w Rosji. W wypadku Kościoła obrządku łacińskiego zniosła wszystkie diecezje, z wyjątkiem archidiecezji mohylewskiej i diecezji żmudzkiej. Na pozostałych terytoriach utworzyła dwie diecezje z siedzibami w Pińsku i Latyczowie. Ziemie prawobrzeżnej Ukrainy, dawniej znajdujące się w diecezji łuckiej, kijowskiej i kamienieckiej, znalazły się w archidiecezji mohylewskiej (namiestnictwo kijowskie), diecezji pińskiej (namiestnictwa mińskie i wołyńskie) oraz diecezji latyczowskiej (namiestnictwa podolskie, braclawskie i wozniesieńskie)³⁸.

Po śmierci Katarzyny II 17 listopada 1796 r. jej następca Paweł I zmienił politykę prowadzoną wobec katolików. W 1797 r. podjął rozmowy z Stolicą Apostolską w celu ułożenia na nowo relacji między dworem petersburskim a rzymskim. Pertraktacje prowadził ostatni nuncjusz apostolski w Polsce Wawrzyniec Litta, który przybył na dwór carski pod koniec 1796 r. Po długich i trudnych rozmowach cesarz Paweł I wyraził zgodę na nowy podział administracyjny, nawiązujący do dawnego, zniesionego przez Katarzynę II³⁹. Władze rosyjskie i delegat apostolski potwierdzili istnienie archidiecezji mohylewskiej i diecezji żmudzkiej, zgodzili się na powtórne erygowanie diecezji wileńskiej, łuckiej i kamienieckiej oraz utworzenie nowych diecezji w Mińsku i Żytomierzu. Niewielka diecezja żytomierska miała być spadkobierczynią tradycji dawnej diecezji kijowskiej i połączona unią personalną z diecezją łucką. Uzgodniono także likwidację diecezji inflanckiej i smoleńskiej. Ustalenia te potwierdził i wprowadził

38 *Объ учрежденій для Римскаго исповѣданія въ Губерніяхъ: Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Вознесенской двухъ Епархій, под наименованіемъ Пинской и Латишевской, 6 IX 1795 г.* (nr 17.379) [w:] *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 23: *Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт-Петербургъ 1830, s. 761–762; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 193.

39 A. Boudou, *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, t. 1, Kraków 1928, s. 27–28.

40 О бытіи въ Россіи для исповѣдающихъ Римскую вѣру шести Діоцезіямъ; о содержаніи Архіепископа, Епископовъ и при нихъ Суффрагановъ и Оффиціаловъ Генеральныхъ; о переносѣ на апелляцію дѣлъ изъ Консисторій; о зависимости чиновъ и должностей церковныхъ, а также Семинарій и школъ отъ Архіереевъ; о запрещеніи принимать или помѣщать Иностранныхъ Духовныхъ; о именованіи Архіепископа Могилевскаго Митрополитомъ; о пребываніи его и о неимѣннѣи ему сношеній съ Иностранными землями, безъ дозволенія Верховной власти, 28 IV 1798 (nr 18.504) [w:] Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 25: 1798–1799, Санкт-Петербургъ 1830, s. 222–224.

41 В. Кумог, *op.cit.*, s. 194–196.

w życie cesarz ukazem podpisanymi 28 kwietnia 1798 r.⁴⁰ Granice prawie wszystkich diecezji (z wyjątkiem żmudzkiej i żytomierskiej) pokrywały się z granicami guberni ustalonymi w 1796 r. Archidiecezja mohylewska miała obejmować terytorium guberni mohylewskiej, witebskiej, kijowskiej oraz pozostałe gubernie w Rosji nienależące do innych diecezji. Diecezję wileńską odtworzono w granicach guberni litewskiej, bez części należącej do diecezji żmudzkiej, oraz Kurlandii. Diecezję mińską erygowano w granicach guberni mińskiej, diecezję kamieniecką – guberni podolskiej, a diecezje łucką i żytomierską – guberni wołyńskiej. Ze strony kościelnej każde z tych ustaleń potwierdził Wawrzyniec Litta osobnymi dekretami. Wszystkie zaś zmiany uprawomocnił papież Pius VI bullą *Maximis undique pressi calamitatibus* wydaną 17 listopada 1798 r.⁴¹

Opisywane parafie pod względem kanonicznym do 1798 r. znajdowały się w diecezji łuckiej i kijowskiej. Do diecezji łuckiej należały parafie w Humaniu, Ilińcach, Monasterzyskach, Oratowie, Starej Przyłuce, Tetyjowie i Żorniszczach, a do diecezji kijowskiej – w Białopolu, Biliłówce, Borszczajowie, Machnówce, Mosznach, Pawołoczy, Pohrebyszczu, Smile, Wołodarce i Zwinogródce. W latach 1795–1798 wszystkie te parafie wchodziły w skład niekanonicznej diecezji latyczowskiej, a po 1798 r. włączono je do archidiecezji mohylewskiej.

[k. 1]

**KRÓTKIE ZEBRANIE DLA WIADOMOŚCI
OFFICIO METROPOLITANO
ARCHIDIOECESIS MOHILOVIENSIS**

przyłączonych parafialnych kościołów, tak księży
świeckich, jako i zakonnych *curam animarum* utrzy-
mujących, i dusz parafialnych w ogół płci obojej
z małoletnimi znajdujących się, z raportów do wprzód
należących diecezjów w uprzedzonych latach uczynio-
nych [w] 1799 r[ok]u WYNOTOWANE.

[k. 2]

**GUBERNIA KIJOWSKA
WOJEWÓDZTWO KIJOWSKIE
[UJAZD LIPOWIECKI]⁴²**

1.

PARAFIA ILINIECKA⁴³

Kościół⁴⁴ parafialny iliniecki, murowany^a, z obmuro-
waniem cmentarza, fundowany od J.O. księżęcia Hiero-
nima Sanguszki⁴⁵, wojewody wołyńskiego, pod rządem
J.W. Feliksa Pawła Turskiego⁴⁶, biskupa łuckiego i brze-
skiego, [w] 1785 [roku].

Ta plebania nie ma wsiów funduszowych, jeno tylko
grunt oddzielny we trzy ręce, na robotnika po dni dwa-
dzieścia wypadający i sianożęć na kosarzów 30. A oprócz
tego ma wyznaczoną annuatę⁴⁷, ale nie wiadomą jaką
i z czego; i pieniędzy złotych pol[skich] na ks[iędza]a ple-
bana 1000, organistego i zakrystiana złp – 200.

^a Kościół pw. Podwyższenia Krzyża św., długości 43 łokci (25,6 m)⁴⁸, szerokości 20 łokci (11,9 m) i wysokości 17 łokci (10,1 m), z dostawionymi do niego skarbcem i zakrystią. Zob. DAŻO f. 178, op. 51, sp. 3, k. 26v; SGKP, t. 3, s. 259.

⁴² Przynależność administracyjna parafii w Ilińcach i Oratowie: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1925); powiat winnicki (1566–1793); powiat lipowiecki (1793–1923). Lipowiec (ukr. Липовець, ros. Липовец), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rejon winnicki.

⁴³ Ilińce (ukr. Іллінци, ros. Ильинцы), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. winnicki

⁴⁴ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisanu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 26v–27; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 250.

⁴⁵ Hieronim Janusz Sanguszko (1743–1812), wojewoda wołyński od 1775 r.

⁴⁶ Feliks Paweł Turski (1729–1800), biskup łucki i brzeski (1771–1790).

⁴⁷ Annuatę – roczny dochód nabyty za kapitał, którego zwrotu nie można było żądać.

⁴⁸ Do określenia wielkości kościołów XVIII-wieczni autorzy posługują się ówczesną miarą długości – łokciem. Przyjęto, że chodziło o tzw. łokieć koronny, którego wielkość określiła w 1764 r. Komisja Skarbowa Koronna. Wynosił on 59,55 cm. Zob. E. Stamm, *Staropolskie miary*, cz. 1: *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938, s. 23–24.

Pleban imieniem Tomasz Patermian Staroszkiewicz^b, dziekan lipowiecki, ma lat [48].

Komendarzem jest ks. Ignacy Potocki^c, który ma osobny fundusz od J.O. pomienionego księżęcia złp 400.

W[ielebny] ks[iądz] pleban trzyma przy sobie brata na swojej pensji ks. Marcelego Staroszkiewicza^d.

Szkółki parafialnej ani szpitalu nie ma^e. Jednak wyśluzonych i niedołącznych, podług osoby, dwór opatruje.

Która parafia ma dusz płci obojga z małoletniemi w ogół [dusz] 1695^f.

b Tomasz Staroszkiewicz (Starószkiewicz, Staruszkiewicz) (1751–1812), ordynariusz (1775), pleban w Ilińcach (1787–1812), kanonik smoleński (1803–1812), kanonik latyczowski (1795–1798), dziekan lipowiecki (1797–1812). Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 26v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 31v–32, 102, 113; *Directorium... (Mohylew) 1803–1811*, nlb.

c Ignacy Jerzy Feliks Potocki (1738–po 1799), generał-lejtnant wojsk koronnych, członek Generalności konfederacji barskiej, marszałek ziem generała ruskiego konfederacji barskiej, starosta kaniowski (od 1763), pod koniec życia przyjął święcenia kapłańskie. Proboszcz w Kazimierzy Małej (do 1794), komendarz w Ilińcach [1799]. W. Szczygielski, *Potocki Ignacy h. Pilawa (1738–1794?)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 829–831.

d Marceli Staroszkiewicz – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.

e W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. znajduje się informacja o funkcjonowaniu szpitala, w którym przebywało trzech ubogich. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 26v.

f W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. podano, że w parafii było 2036 wiernych, w tym 1067 mężczyzn i 969 kobiet. Zob. *ibidem*, k. 27. Taką samą liczbą wiernych została podana w informacji o parafii przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 250.

[k. 2]

2.

PARAFIA ORATOWSKA⁴⁹

Kościół⁵⁰ parafialny oratowski, drewniany^a, fundowany od w[ielmożnego] Stanisława Wojny Orańskiego⁵¹, podczaszego czernichowskiego 2 czer[wca] 1765 [roku].

Aprobowany od J.W. Erazma Wołłowicza⁵², biskupa łuckiego i brzeskiego. Pomieniona plebania ufundowana na sumie złp 6300, zabezpieczonej na kluczu oratowskim; od której sumy rachując 7 à cento, wypada prowizji corocznej złp 441. Nadto kościoła oratowskiego ks[iędz]u plebanowi wyznaczona z tego klucza oratowskiego ordynaria: miary oratowskiej żyta korcy 30, pszenicy korcy 20, jęczmienia korcy 30, gryki korcy 30, owsa korcy 30, słodu korcy 12, grochu korcy 4, jagieł korcy 4, siemienia korzec 1; dREW fur 30, siana fur 4; na okrasę i sól złp 20; zboża w snopie: gryki kop 5, jęczmienia kop 5, owsa kop 5, żyta kop 4; koni 3, krów 2, gęsi 6, kaczek 6, kur 6. Ale za to ani gruntu, ani sianożęci oddzielnej nie ma. Z tych przychodów powinien ks[iędz] pleban utrzymywać osoby kościołowi do usług potrzebne, wszelkie potrzeby kościoła i plebanii.

Plebanem jest ks. Czesław Twornicki^b, ma lat [?].

a Kościół pw. św. Stanisława, długości 25 łokci (14,8 m), szerokości 15 łokci (8,9 m), z dobudowaną zakrystią i skarbczykiem. We wnętrzu znajdował się tylko jeden ołtarz. Na cmentarzu przykościelnym, okopanym rowem, stała na czterech słupach dzwonnica. Według krótkiego opisu, przesłanego w styczniu 1797 r. przez bp. M.R. Sierakowskiego do Petersburga, kościół został wybudowany w 1772 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 27v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 248; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 7, s. 572–573.

b Czesław Twornicki, komendarz (1797) i pleban (1799–1803) w Oratowie. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 27v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 248.

49 Oratów (Oratow) (ukr. Оратів, ros. Оратов), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. winnicki.

50 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisanii kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 27v–28; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 248.

51 Stanisław Wojna-Orański, podczaszy czernichowski (1753–1767).

52 Antoni Erazm Wołłowicz (1711–1770), biskup łucki i brzeski (1755–1770).

53 Mierzwiński, chorąży lipowiecki – osoba nierozpoznana.

Ks[iędz]a wikarego utrzymuje na swym koszcie [ks.] Kajetana Dubickiego^c.

W tej parafii jest na kapelanii u w[ielmożneg]o Mierzwińskiego, lipowickiego chorążego⁵³, ks. Walerian Czuchalewicz^d.

Szkółki i szpitalu nie ma.

Parafian obojej płci w ogół [dusz] 1000^e.

c Kajetan Dubicki – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach. W 1797 r. wikariuszem aplikowanym był Jan Kreznowicz, latynista. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 27v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 248.

d Walerian Czuchalewicz (Czehulewicz) (1745–?), latynizowany bazylianin, ordynariusz (1770), kapelan w Mierzwinie, par. Oratów (1799), komendarz w Oratowie (1803–1805). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 27v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 31v–32, 102v, 113.

e W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. podano, że w parafii było 1407 wiernych. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 28. Taka sama liczba wiernych została podana w informacji o parafii przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 248.

GUBERNIA BRACŁAWSKA
UJAZD PIATYHORSKI⁵⁴

3.

PARAFIA TETYJOWSKA⁵⁵

Kościół⁵⁶ tetyjowski kosztem parafianów z drzewa dębowego wybudowany^a [w] 1767 [roku].

A przez ks[iędz]a plebana [Józefa] Sasimowskiego^b zowiącego się wszelkim porządkiem i własnym kosztem przyozdobiony [w] 1775 [roku].

Plebaniem tej parafii tetyjowskiej jest ks. Józef Sasimowski. Po ekstynkcji⁵⁷ ks[ięży] jezuitów i skasowaniu funduszu, w późniejszym czasie J.W. [Ludwika]

a Kościół pw. Wniebowzięcia NMP. Był to pierwszy kościół wybudowany w tym miejscu. Do kościoła dobudowano zakrystię i skarbczyk. We wnętrzu znajdowały się trzy ołtarze oraz chór z sześciogłosowymi organami. Na cmentarzu przykościelnym była dzwonnica, w której zawieszono dwa dzwony. Cmentarz ogrodzony był drewnianym płotem. Nie wiadomo, kiedy erygowano przy nim parafię. Może stało się to w 1773 r. wraz z objęciem kościoła przez eksjezuitę ks. Józefa Sasimowskiego, bo od tego czasu prowadzono w Tetyjowie księgi metrykalne, albo dopiero w 1792 r., po akcie fundacji dokonanych przez Ludwikę z Denhoffów Ledóchowską: 30 stycznia 1792 r. oznaczyła ona plac pod zabudowę plebańską (dla plebana, wikariusza i sług kościelnych) oraz wyznaczyła z dóbr tetyjowskich annuatę dla plebana (180 rs), wikariusza (75 rs), organisty i zakrystiana (po 22 rs i 50 kop.) oraz dla każdego z nich wolne mlewo zboża. Ziemię orną i łąki nadał plebanowi 18 lutego 1799 r. podskarbi nadworny Tomasz Ostrowski. Według krótkiego opisu, przesłanego w styczniu 1797 r. przez bp. M.R. Sierakowskiego do Petersburga, kościół został wybudowany w 1775 r. z fundacji Stanisława Sanguszki. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 28v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 83, k. 15–15v, 16v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 252; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 12, s. 321–324.

b Józef Sasimowski (1735–1800), urodzony na Rusi Czerwonej. Wstąpił do jezuitów 31 sierpnia lub 3 września 1750 r. w Krakowie, śluby zakonne złożył 15 sierpnia 1767 r. Misjonarz w Mołdawii. Po kasacie zakonu pleban w Tetyjowie (1773–1800). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 28v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 32v–33; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 601.

54 Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1566–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1925); powiat winnicki (1566–1793); powiat piatyhorski (1793–1796), powiat taraszczański (1796–1923).

55 Tetyjow (Tetyjow, Tetyow, Tetyjew) (ukr. Тетіїв, ros. Тетиев), obecnie: Ukraina, obw. kijowski, rej. białocerkiewski.

56 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisanie kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 28v–29; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 252.

57 Ekstynkcja (łac. *extinctio*) – wygaznienie.

58 Ludwika z Denhoffów Halka-Ledóchowska z Leduchowa (?–1794), żona Franciszka Antoniego Halki-Ledóchowskiego (1728–1783), wojewody czernichowskiego (1776–1783).

59 Kajetan Dębowski (Dembowski), syn Stanisława, chorążego zakroczymskiego, i Elżbiety z Krasieńskich, major wojsk koronnych, dziedzic dóbr Ceremno na Kujawach, starosta czermiński, kawaler Orderu Świętego Stanisława.

60 Sorokotiaka (Sorokotiahy) (ukr., ros. Сорокотяга), obesnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. humański.

61 Zbarażówka (ukr. Збаржівка, ros. Збаржевка), obesnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. pohrebyski.

62 Turkuł, łowczy winnicki – osoba nierozpoznana.

63 Egzekwie (eksekwiał) (łac. *exequiae*) – nabożeństwo przed mszą św. żałobną.

z Denhoffów Ledóchowska⁵⁸, wojewodzina czernichowska, dziedziczka dóbr klucza tetjowskiego, uczyniła fundusz w ten sposób, [w] 1792 [roku]:

Na ks[iędz]a plebana wieczystym prawem oznaczono corocznie z klucza tetjowskiego złp 1000. Na światło do kościoła złp 200. Ziemi, ani sianożęci nie oznaczono.

Na ks[iędz]a wikarego jednego pensji złp 500. A że dla małości ks[ięży] świeckich nie ma wikarego; zastępują te miejsce ks[ięża] reformaci z klasztoru żorniskiego i pensją ks[iędz]u wikaremu służącą odbierają^c. W tej parafii na kapelanii znajduje się u J.W. [Kajetana] Dębowskiego⁵⁹, starosty czermińskiego, ks. Leonard Pancerzyński [z] zakonu ś[więtego] Augustyna^d przy kaplicy sorokotiackiej⁶⁰. Kaplica druga za indultem we wsi Zbarażowce⁶¹, przy której ks. Kozłowski^e [jest] kapłanem u J.W. Turkuła, łowczego winnickiego⁶².

Z funduszu na szpital corocznie oznaczono na osób 10 ze skarbu klucza tetjowskiego złp 500.

Z tegoż skarbu na dyrektora parafialnej szkółki oznaczono corocznie po złp 100. Na organistego i zakrystiana po złp 150, czyni złp 300.

Obligacja: ks[iędz] pleban co miesiąc powinien odprawić śpiewaną mszą 1 za dusze dobrodziejów zmarłych i za tychże dusze, po dniu zadusznym w rok powinien odprawić egzekwiał⁶³.

Ks[iędz] wikary obligowany funduszem co tydzień za fundatorów żywych i umarłych [ma] odprawić mszą 1.

Parafianów liczy się z małoletnimi w ogół [dusz] 2144^f.

c W 1797 r. wikariuszem był nieznan bliżej Piotr Opiukiewicz, latynista (zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 28v), a w 1799 r. także bliżej nieznan reformata Roch Turski (zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10).

d Leonard Pancerzyński (Pańcerzyński) OSA (1740–?), wstąpił do zakonu w 1768 r., złożył śluby w 1769 r., ordynariusz (1772), kapłan w Sorokotiacie (1799). Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 188v–189, 251v.

e Kozłowski – nie występuje w żadnych znanych obecnie źródłach.

f W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. podano, że w parafii było 2270 wiernych. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 29. Według notatki o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego w styczniu 1797 r., w parafii było 2483 wiernych. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 252.

GUBERNIA KIJOWSKA UJAZD LIPOWICKI⁶⁴

4.

PARAFIA MONASTERZYSKA⁶⁵

Kościół⁶⁶ drewniany na podmurowaniu^a, ufundowany przez J.W. Annę Tarłową⁶⁷, kuchmistrzową koronną [w] 1742 [roku]. Pod rządem J.W. [Franciszka Antoniego] Kobielskiego⁶⁸, biskupa łuckiego i brzeskiego.

Fundusz dla ks[iędz]a plebana jest na wiosce zawierającej w sobie poddanych 6, dusz męskich 16 i młynek. Gruntu plebańskiego we trzy zmiany na robotnika 55. Sianożęci na kosarzów 50. Przy tym pensji rocznej złp 300. W ogół z gruntu, [z] młynu, sianożęci i karczmy, dołączywszy i roczną pensją, ma ksiądz pleban dochodu rocznego na różne potrzeby złp 822.

Tej parafii plebanem jest [wielebny] ks. Rafał Jakub Orański^b, kanonik katedralny łucki, mający lat 45.

a Pierwszy kościół pw. św. Dionizego z 1742 lub 1743 r., drewniany, fundowany przez Annę Tarło, został zniszczony w 1768 r. przez hajdamaków. Odbudował go, także jako drewniany, w 1788 r. Maciej Lanckoroński, wojewoda braclawski. Dobudowano do niego zakrystię i skarbczyk. Wewnątrz były trzy ołtarze oraz chór z ośmiogłosowymi organami. Na cmentarzu przykościelnym znajdowała się dzwonnica wsparta na czterech drewnianych słupach, przykryta gontowym dachem, w której zawieszono trzy dzwony. Kościół i cmentarz nie miały żadnego opasania. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 29v–30; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 254; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 6, s. 654–658.

b Rafał Jakub Wojna Orański (1746–1801), urodzony w rodzinie szlacheckiej. Do stanu kapłańskiego wstąpił w 1782 r., kanonik (nadliczbowy, bez beneficjum) kapituły łuckiej (1792–1801), pleban w Monasterzyskach (1795–1801), komisarz cywilno-wojskowy. Zob.: RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 254; M. Dębowska, *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, s. 89, 107, 150; *eadem*, *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012), s. 79, 93.

64 Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1566–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1925); powiat braclawski (1566–1793), powiat piatyhorski (1793–1796), powiat lipowiecki (1796–1923).

65 Monasterzyska (Monasterzyszcze) (ukr. Монастирище, ros. Монастырище), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

66 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 29v–30; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 254.

67 Anna Tarło z Podhajec (1674–1751), żona Stanisława Tarły (?–1721), kuchmistrza koronnego (1699–1721).

68 Franciszek Antoni Kobielski (1679–1755), biskup łucki i brzeski (1739–1755).

69 Koneła (ukr., ros. Конела), obecnie: Ukraina, obw. czerkasy, rej. żaszkowski.

A że sam nie jest przy plebanii, na miejscu swoim utrzymuje na wikarii ks. Jana Zbrożka^c, mającego lat 29.

Szpitalu [i] szkółki parafialnej nie ma.

W miasteczku Koneła⁶⁹, do parafii monasterzyskiej należącym, przy kaplicy jest ks. Antoni Tchorzewski^d.

Parafianów płci obojej z małoletnimi liczy się w ogół [dusz] 1276^e.

c Jan Zbrożek (1770–?), ordynariusz (1792), wikariusz w Monasterzyskach (1796–1799), pleban w Malinie (1804–1805). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 29v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 3; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 254; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 30v–31, 108v, 114.

d Antoni Tchorzewski – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.

e W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. odnotowano, że w parafii było 1452 wiernych, w tym 826 mężczyzn i 626 kobiet. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 30. Taka sama liczba wiernych została podana w informacji o parafii przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob. RGIA f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 254.

GUBERNIA KIJOWSKA
POWIAT CZYLI UJAZD SKWIRSKI⁷⁰

5.
PARAFIA PAWOŁOCKA⁷¹

Fundowana⁷² parafia pawołocka od J.O. księcia Józefa Lubomirskiego⁷³, podstolego W[ielkiego] K[sięstwa] Lit[ewskiego], i aprobowana od J.W. Kajetana Sołtyka⁷⁴, biskupa kijowskiego.

Na sumie zabezpieczonej corocznie do opłacenia ze skarbu dóbr dziedzicznych Pawołoczy, po złp 1500 na 2 księży, na plebana i komendarza. Gruntu oddzielono do plebanii we trzy zmiany na robotnika 80 dni i dozwolono funduszem osadzić na tym gruncie poddanych, których teraz najdzie się 13, ale liczby dusz nie wiadomo. Także sianożęd dodana na kosarzów 60.

Kościół do pół wymurowany^a, ale po śmierci J.O. księcia Kaspra Lubomirskiego⁷⁵, w pomoc fabryczną, gdy

a Pierwszy kościół, drewniany, postawiony około 1634 r., a może nawet przed 1626 r., został zniszczony w 1648 r. przez Kozaków. W latach 1746–1748 parafia pawołocka funkcjonowała, choć jeszcze nie odbudowano świątyni. Nową drewnianą świątynię ufundował i uposażył 29 listopada 1751 r. książę Józef Lubomirski, podstoli Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dodatkowo kościół ten wzbogacił w 1779 r. książę Kacper Lubomirski, wojewoda krakowski. W 1783 r. obok starego kościoła rozpoczęto wznosić nowy, murowany kościół, długi na 62 łokcie (36,9 m), szeroki na 46 łokci (27,3 m). Prace prowadzono z funduszy ks. Stanisława Piotrowicza, miejscowego plebana, który testamentem zapisał na ten cel 12 tysięcy złp zdeponowanych w skarbie kolarza Kaspra Lubomirskiego. Ten zobowiązał się dołożyć brakujące pieniądze na postawienie świątyni. Po jego śmierci kolejni właściciele dóbr, Kalikst i Barbara z Lubomirskich Ponińscy, złożyli deklarację finansowania dalszych prac, ale ostatecznie pieniędzy nie dali. W związku z tym prace zostały przerwane. W relacji plebana sporządzonej w 1797 r. oraz w protokole wizytacji z 1829 r. możemy przeczytać, że mury kościoła zostały wzniesione do połowy wysokości. Dalsze prace rozpoczęto w połowie XIX w. i ukończono w 1856 r. Stary kościół ze względu na

70 Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo bractawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat kijowski (1569–1793); powiat skwirski (1793–1923). Skwira (ukr., ros. Сквирa), obecnie: Ukraina, obw. kijowski, rej. białocerkiewski.

71 Pawołocz (ukr. Паволоч, ros. Паволоч), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. żytomierski.

72 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., oraz w pochodzącym z tego roku „opisie parafii i beneficjum”, sporządzonym przez plebana F. Trębickiego. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 23v–24; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1376, k. 2–7; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 244.

73 Józef Lubomirski (1704–1755), podstoli litewski (1744–1755).

74 Kajetan Ignacy Sołtyk (1715–1788), biskup koadiutor kijowski (1749–1756), biskup kijowski (1756–1759).

75 Kasper Lubomirski (1724–1780), generał porucznik wojsk rosyjskich (od 1757), starosta chmielnicki, poseł na sejm (1764, 1766).

nie znajdują się łaskawi dobrodzieje, jest nieokończony; a tym czasem w kaplicy murowanej odprawuje się na-bożeństwo.

Kościół parafialnego plebanem jest W. ks. Franciszek Trębicki^b, kanonik łyczewski, dziekan skwirski, ma lat 46.

Obligacja z fundusz: co tydzień za fundatorów powin-na być msza 1 odprawiona. Trzyma w pomoc ks[iędz]a wi-karego, którym jest ks. Teodor Bielawski^c, z obrządku greckiego przeszły na łaciński, ma lat 62.

zły stan rozebrano na początku lat 90. XVIII w. W tym czasie pleban Franciszek Trębicki u Antoniego Protazego Potockiego, wojewody kijowskiego, „dopraszał się o ukończenie kościoła murowanego, gdy ten jednak naprędce nie mógł być ukończonym”, wyprosił u niego materiał i majstrów, a z własnych pieniędzy zakupił drewno i opłacił pomocników w celu postawienia murowanej kaplicy, długiej na 38 łokci (22,7 m), szerokiej na 18 łokci (10,7 m) i wysokiej na 9 łokci (5,3 m). W późniejszych latach dobudowano do niej drewnianą przybudówkę w celu pomieszczenia dodatkowych wiernych oraz drewnianą zakrystię. Po ukończeniu kościoła kaplica ta miała być przeznaczona na szpital. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze: główny, snycerskiej roboty, Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, ozdobiony srebrną sukienką i złożonymi gwiazdami, boczny – po stronie epistoły, także snycerskiej roboty, z rzeźbionym wizerunkiem Ukrzyżowanego, boczny – po stronie Ewangelii, z obrazem św. Antoniego. Na chórze umieszczono ośmiogłosowe organy. Przed kaplicą znajdowała się dzwonnica wsparta na trzech słupach, na której powieszono dwa dzwony. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 25v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 13, k. 2v, 5–5v, 8v, 14v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 115, k. 1; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 7, s. 916–925; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 35–36.

- b Franciszek Trębicki (Trembicki) (1752–1824), urodzony w ziemi drohiczyńskiej. Ordynariusz (1775), pleban w Pawołoczy (15.08.1785–1824), kanonik łyczowski (1795–1798), kanonik kamieniecki (1821–1824), kanonik kolegiaty kijowskiej (1821–1824), dziekan skwirski (1797–1799), delegat sądowy dla powiatu skirskiego (1821–1822). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 23v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 13, k. 5; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 3, 10v; *Directorium... (Mohylew) 1821–1825*, nlb.
- c Teodor Bielawski (1738–?), urodzony w woj. kijowskim. W 1773 r. ordynariusz w Radomyślu, w obrządku grecko-unickim, przeszedł na obrządek łaciński przed 1797 r. Wikariusz w Pawołoczy (1797–1799), komendarz w Horbulowie (1820–1822), delegat sądowy w powiecie radomyślańskim (1820–1822). Zob.: NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1376,

Oprócz tego, z fundusz obligacyjnego złp 4000, legowanych od W.P. [Józefa] Bujalskiego, [Jana] Białkowskiego i [Wojciecha] Bodakowskiego⁷⁶, a w ręku J.O. książąt Lubomirskich zostających, za procent, co tydzień odprawić po mszy 2, [k. 3v], z którego funduszu obligowany w[ielebny] ks[iądz] pleban utrzymywać wszelki porządek jak kościoła, tak i plebanii; trzymać organistego i dwóch ludzi do usług kościelnych.

Kaplic dwie w parafii pawłockiej:

1. przy kaplicy w Makarówce⁷⁷, na kapelanii u w[ielmożnych] p[anów] Pruszyńskich⁷⁸, jest ks[iądz] bazylian z klasztoru husiatyńskiego^d, w obrządku łacińskim;

2. w Rohoznej⁷⁹, przy której jest [Jan Palheim^e], ks[iądz] pijar z klasztoru międzyrzeckiego na kapelanii, razem i guwernerem dzieci u w[ielmożnych] p[añstwa] Dunajewskich⁸⁰.

Szpital od ks[iędza] plebana wystawiony, ale funduszu na to nie ma. Ubodzy z jałmużny żyją.

Szkółki przy kościele nie ma, ale w dwóch miejscach sami parafianie utrzymują.

Płci obojej z małoleniami znajduje się dusz 3510^f.

76 Józef Bujalski, Jan Białkowski, Wojciech Bodakowski – osoby nierozpoznane.

77 Makarówka (ukr. Макарівка, ros. Макаровка), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. żytomierski.

78 Pruszyńscy – osoby nierozpoznane.

79 Rohozna (ukr. Рогозна, ros. Рогозна), obecnie: Ukraina, obw. kijowski, rej. białocerkiewski.

80 Dunajewscy – osoby nierozpoznane.

k. 5; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 3; *Directorium...* (Mohylew) 1821–1822, nlb.

d Osoba nierozpoznana.

e Jan Palheim SchP (1758–?), wstąpił do zakonu w 1775 r., złożył profesję zakonną w 1777 r., święcenia kapłańskie przyjął w 1782 r. Przez 10 lat nauczyciel w szkołach pijarskich. Za zgodą przełożonych był prywatnym nauczycielem u Dunajewskich w Rohoznej (1799–1803), kurat w Toporach (1803–1805). Zob.: DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 213b, k. 78v–79; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1376, k. 6v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 32v–33, 105, 113.

f W „opisanii kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano w parafii 3510 wiernych, w tym 1852 mężczyzn i 1658 kobiet. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 24. Taką samą liczbę wiernych podał bp M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 244. W innym opisie, sporządzonym także w 1797 r., pleban wykazał 3021 wiernych. Zob. NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1376, k. 6.

⁸¹ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat żytomierski (1569–1793), powiat machnowski (1793–1796), powiat berdyczowski (1796–1923).

⁸² Biliłówka (Białołówka, Biłowlówka, Biliłowka, Bieliłowka) (ukr. Билилівка, ros. Белиловка), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. berdyczowski.

⁸³ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza latyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., oraz w pochodzącym z 1796 r. „opisaniu kościoła parochialnego”, sporządzonym przez administratora ks. Stanisława Pawłowskiego w trakcie wizytacji dziekańskiej. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 22v–23; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 30, k. 3–10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 222.

⁸⁴ Maria Karolina z Lubomirskich Radziwiłłowa (1730–1795), żona Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku” (1734–1790), miecznika wielkiego litewskiego (1752–1762), z którym się rozwiódła w 1760 r.

⁸⁵ Ignacy Franciszek Ossoliński (1730–1784), biskup kijowski (1774–1784).

[k. 3v–4]

GUBERNIA KIJOWSKA POWIAT MACHNOWIECKI⁸¹

6.

PARAFIA BILIŁOWSKA⁸²

Parafia⁸³ biliłowska jest ufundowana od J.O. z księżąt Lubomirskich Marii Radziwiłłowej⁸⁴, miecznikowej litewskiej, [dnia] 20 mar[ca] 1777 [roku]; [akt] zaprzysiężony w ziemstwie warszawskim 4 kwiet[nia] 1778 [roku]; za konsensem J.W. [Ignacego Franciszka] Ossolińskiego⁸⁵, biskupa kijowskiego 1 mar[ca] 1777 [roku].

Kościół z wielkim ołtarzem, murowany^a, a funduszem nadany ks[iędzu] plebanowi złp 600; na wino i światło kościelne złp 200; na organistego i bakalarza złp 200.

^a Pierwszy kościół, drewniany, wzniesiono w XVI w. sumptem księcia Karola Koreckiego. Po dopełnieniu formalności fundacyjnych przez księżną Marię z Lubomirskich Radziwiłłową w 1778 r. rozpoczęto prace budowlane murowanego kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego i św. Jana Nepomucena (pozwolenie na położenie pierwszego kamienia wydano 10 grudnia 1777 r.). Na czas budowy 16 maja 1778 r. konsystorz żytomierski wydał pozwolenie na wystawienie kaplicy, w której miano administrować sakramenty do czasu wybudowania kościoła (osobne pozwolenie na sprawowanie sakramentów wydano 24 marca 1778 r.). Władze kościelne 16 maja 1778 r. dokonały także rozgraniczenia parafii. Budowę ukończono i kościół poświęcono w 1785 r. (Michał Pałucki, oficjał kijowski, 1 listopada 1785 r. wydał pozwolenie poświęcenia kościoła miejscowemu plebanowi Kazimierzowi Ostrowskiemu). Była to świątynia jednonawowa, bez kaplic, z zakrystią i ze skarbczykiem. Kościół miał długość 22 łokci (13,1 m), szerokość 18 łokci (10,7 m) i wysokość 12 łokci (7,1 m). Kryty był gontowym dachem. Wielki ołtarz był namalowany na ścianie prezbiterium techniką *al fresco*, z obrazem św. Jana Nepomucena, oprawionym w złożoną ramę. Mensa i postawione na niej cyborium wykonane było z drewna. Pozostałe pięć bocznych ołtarzy umieszczono w malowanych drewnianych tumbach. Na chórze, wspartym na dwóch murowanych słupach, umieszczono ośmiogłosowe organy. Ostateczny kształt świątyni został nadany w 1813 r., po powiększeniu i gruntownej renowacji przeprowadzonej z fundacji Franciszka Piotra Potockiego, majora wojsk polskich i starosty szczyrzeckiego.

Prócz tego grunt oddzielony na 3 zmiany zawierający w sobie morgów 100 miary chełmskiej i na sianożęć morgów 10; która suma zabezpieczona na wieczne czasy na hrabstwie dziedzicznym biliłowskim J.W. ks. Kajetana Potockiego⁸⁶, kanonika katedralnego krakowskiego, od którego na probostwo w roku 1796, d[nia] 13 aprila prezentowanym jest w[ielebny] ks. Stanisław Korwin Pawłowski^b, kanonik katedralny kijowski, za konsensem J.W. Michała Romana Sierakowskiego⁸⁷, biskupa łyczowskiego, 1797 roku, d[nia] 13 marca, po ks. [Kazimierzu] Ostrowskim^c.

Na tego funduszu powiększenie zapisanej sumy od w[ielebneg]o ks. [Józefa] Malinowskiego^d, kanonika kijowskiego złp 2000, [w] 1783 [roku].

Wówczas także zmieniono wyposażenie wnętrza. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 30, k. 3v-4; f. 3330, op. 1, sp. 85, k. 1-1v; f. 3330, op. 1, sp. 96, k. 1-1v; f. 3330, op. 1, sp. 96, k. 1-1v, 18-18v; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 52-53; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 1, s. 191-192.

- b Stanisław Korwin Pawłowski, kanonik katedralny kijowski, proboszcz w Biliłowie (prezenta: 13.04.1796, nominacja: 13.03.1797-1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 22v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 3v-4.
- c Kazimierz Ostrowski (1733-1796), ordynariusz (1748), kanonik kijowski, pleban w Biliłowie (1777-1797). Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 6, k. 4v; f. 3330, op. 1, sp. 11, k. 4v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 222.
- d Józef Wojciech Malinowski (1739-1816), syn Łukasza i Marianny, urodzony w Berdyczowie. Wstąpił do jezuitów 24 sierpnia 1754 r. w Krakowie, studiował filozofię w Łucku (1757-1760), matematykę i fizykę we Lwowie (1760-1762) oraz teologię we Lwowie i w Łucku (1764-1768). Kaznodzieja w Ostrogu, kaznodzieja i prefekt biblioteki w Sandomierzu (1771-1773). Profesję zakonną złożył 15 sierpnia 1772 r. Po kasacie nauczyciel w szkołach Komisji Edukacji Narodowej w Żytomierzu (1774-1783), prefekt (1775-1781) i rektor wydziału żytomierskiego (1781-1783). Uzyskał doktorat z teologii w Szkole Głównej Koronnej w Krakowie. Pleban (1796-1816) i prebendarz Trójcy Świętej, *fundi* Piątkowskich (1799) w Pohrebyszczu, kanonik kapituły kijowskiej (1792-1798), później żytomierskiej (1798-1802), prepozyt żytomierskiej kapituły katedralnej (1803-1816). Zob.: DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 405, k. 10; f. 178, op. 51, sp. 3, k. 19v; f. 178, op. 51, sp. 9, k. 16; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 6v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 31v-32, 103, 113; *Directorim... (Łuck) 1802-1817*; M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska...*, s. 56, 94, 144; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 404; W.W. Wielądko, *op.cit.*, s. 35.

86 Kajetan Potocki (1751-1814). Święcenia kapłańskie przyjął w 1774 r. Kanonik gnieźnieński i krakowski oraz proboszcz w Stanisławowie.

87 Michał Roman Sierakowski (1748-1802), biskup niekanonicznej diecezji łyczowskiej (1795-1798).

88 Franciszek Piotr Potocki (1745–1829), starosta szczyrzecki.

89 W spisie wojskich mściśławskich nie figuruje ojciec Michała Sambora. Zob. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 10: *Województwo mściśławskie XVI–XVIII wiek*, A. Rachuba (red.), H. Lulewicz, T. Jaszczolt, A. Radaman i in. (oprac.), Warszawa 2019, s. 197–205.

90 Mateusz Modliborowski – osoba nierozpoznana.

91 Janusz Modest Sanguszko (1749–1806), strażnik wielki koronny (1787–1793).

92 Niemierzyńce (Niemierzynce) (ukr. Немиринці, ros. Немиринцы), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. berdyczowski.

93 Łukasz Malinowski (?–po 1794), cześnik owrucki (1787–1794).

94 Wójtowce (Wujtowce, Wejtowce) (ukr. Роставиця, ros. Раставица), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. berdyczowski.

95 Wolnopol (ukr. Вільнопілля, ros. Вольнополье), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. berdyczowski.

Na kahalę biliłowskim wyderkaflowym prawem od tegoż w[ielebneg]o ks. Malinowskiego, za konsensem J.O. [Franciszka] Piotra Potockiego⁸⁸, starosty szczyrzeckiego, lokowanych złp 1000, [w] 1783 [roku].

A J.O. księżna Radziwiłłowa, za zapisaną sumę od w[ielebnego] Malinowskiego do siebie przyjętą złp 1000, poko życia ks. [Kazimierza] Ostrowskiego, plebana biliłowskiego, za prowizją kilka chat poddanych wypuściła, [dnia] 23 maja 1788 [roku].

[k. 4]

Od J.W. Michała Sambora⁸⁹, wojszczyca mściśławskiego, za duszę matki, na wieczną obligacją złp 4000, o co proceder [dnia] 26 octobra 1785 [roku], o co proceder.

Od w[ielmożnego] [Mateusza] Modlibowskiego⁹⁰, u J.O. Janusza Sanguszka⁹¹ wysłużonych, zostało w Niemierzyńcach⁹² złp 500, na wieczną obligę zapisanych, z których legacji jedna tylko pod procederem w[ielmożnego] pana Sambora, a inne wszystkie pewne, [dnia] 6 stycznia 1786].

Od w[ielmożnych] panów Łukasza i Róży Malinowskich⁹³, cześników owruckich, legowano [dnia] 15 maja 1793 roku] na altarją do kościoła parafialnego biliłowskiego złp 2000, z obligacją od księdza utrzymującego altarją, ażeby co tydzień 3 mszy odprawiał, tak za żywych teraz fundatorów, jako i za umarłych, i za innych w prawie funduszowym wyrażonych; jednak poko życia w[ielmożnych] Malinowskich, fundatorów, obowiązany [jest] ks[iądz] altarysta być na kapelanii przy kaplicy Wójtowce⁹⁴ zwanej, a po przeżyciu w[ielmożnych] fundatorów, jak suma, tak i ks[iądz] altarysta, mają iść pod rząd w[ielebnego] proboszcza. Ale ks[iądz]u altaryście od 2000 złp powinien dochodzić procent, rachując 3 i ½ od sta, który altarysta powinien mieć w[ielmożnym] fundatorom, czyli w czas przysły kolatorom, zarekomendowane od w[ielebnego] proboszcza biliłowskiego; której sumy zabezpieczenie na dziedzicznych dobrach wsi Wolnopolu⁹⁵.

Proboszczem parafii biliłowskiej w[ielebny] ks. Stanisław Korwin Pawłowski, kanonik kijowski, ma lat [?].

Plebanem ks. Tomasz Godziński^e, kapelan [wielmożnych] Malinowskich, ma lat 40.

Wikarym ks. Alojzy Kopystyński^f, na koszczie w[ielebnego] ks[iędz]a proboszcza.

Przy kaplicy w Żurbieńcach⁹⁶, bez funduszu, znajduje się ks[iędz] bazylianin obrządku łacińskiego zowiący się Pohorylecki^g.

Z funduszu parafii obligacja wniesiona za duszę fundatorki, co tydzień w piątek msza 1; za parafianów żywych i umarłych w każdą niedzielę msza 1.

Na gruncie proboskim wystawiony folwark dla utrzymania gospodarstwa, które opatrzone kosztem w[ielebnego] ks[iędz]a proboszcza.

Przy kościele parafialnym dla posługi tak kościelnej, jako i dla księży osadzono jurysdyccyanów 6; których liczy się męskiej płci dorosłych dusz 7; niewieściej płci dorosłej dusz 8; małoletnich mężczyzn 6; małoletnich dziewcząt 4; w ogół dusz 31.

Szkółka parafialna, w której latem uczą się czytać i pisać. Szpitalu nie masz, ponieważ na to funduszu nie czyniono. Parafianów płci obojej w ogół najduje się dusz 1254^h.

96 Żurbieńce (Żurbińce) (ukr. Журбинці, ros. Журбинцы), obecnie: Ukraina, obw. winnikci, rej. chmielnicki.

e Tomasz Godziński (1738–1822), ordynariusz (1783 lub 1785), kapelan przy dworze Malinowskich i komendarz (1799), pleban i emeryt (1821–1822) w Biliłowie. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 4; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 31v–32, 103v, 113; *Directorium... (Mohylew) 1821–1822*, nlb.

f Alojzy Kopystyński, latynista, administrator (1797) i wikariusz (1799) w Biliłowie. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 22v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 4.

g Pohorylecki OSBM – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.

h W „opisanii kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano w parafii 1254 wiernych, w tym 761 mężczyzn i 493 kobiety. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 23. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., podał, że w parafii było 1676 osób. Zob. RGIA f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 222. Taką samą liczbę osób podał pleban Stanisław Pawłowski w tabeli ludności parafii, sporządzonej 10 lipca 1796 r. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 30, k. 9v.

97 Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat winnicki (1566–1793), powiat machnowski (1793–1846), powiat berdyczowski (1846–1923).

98 Machnówka (ukr. Махнівка, ros. Махновка), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. koziałyński.

99 Poza edytowanym źródłem obecnie nie jest znane inne opisujące stan parafii z końca XVIII w. lub początku XIX w.

100 Antoni Protazy Potocki (1761–1801), wojewoda kijowski (1791–1795).

[k. 4v]

GUBERNIA BRACŁAWSKA [UJAZD MACHNOWIECKI]⁹⁷

7.

PARAFIA MACHNOWIECKA⁹⁸

Parafia⁹⁹ i kościół^a machnowiecki bez wsiów i jurydyki na gruncie tylko oddzielnym, we 3 ręce, na 30 robotnika wynoszącym, od J.O. Prota Potockiego¹⁰⁰, wojewody kijowskiego, z dodaniem pensji rocznej złp 1000 jest ufundowana [w] 1793 [roku].

I w czasie ekspediującej się Komisji Machnowieckiej, przed tymże sądem [fundator ten fundusz] przyznał; jednak dostateczniejszy spodziewany fundusz w pośledniejszym czasie [wyznaczy]; i obligacji żadnej nie ma.

^a Drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP oraz klasztor Bernardynów ufundował w 1628 r. Janusz Tyszkiewicz, wojewoda kijowski i starosta zytomierski. Przed 1648 r. rozpoczęto wznoszenie murowanej świątyni i konwentu. Prac nie zakończono przed wojnami kozackimi. W 1648 r. wojska Bohdana Chmielnickiego zniszczyły klasztor, mordując czterech zakonników. Pozostałych 13 opuściło miasto i do niego już nie powróciło. Kościoła nie odbudowano, a osiedlająca się ludność należała do parafii w Berdyczowie. Do końca XVIII w. pozostały po nim zrujnowane mury, nienadające się do wykorzystania. Dopiero w 1794 r. Antoni Protazy Potocki, wojewoda kijowski, odnowił fundację kościelną (akt fundacji z 4 maja 1794 r.). Na świątynię parafialną oddał murowany magazyn, który po niewielkiej adaptacji poświęcił w 1794 r. Tadeusz Czajkowski, kanonik kijowski i proboszcz berdyczowski, pod tytułem św. Jana Nepomucena. Prostokątny kościół, mający długość 43 łokci (25,6 m), szerokość 24 łokci (14,2 m) i wysokość 11 łokci (6,5 m), pokryty był gontowym dachem. W wielkim ołtarzu znajdował się ufundowany przez Prota Potockiego obraz św. Jana Nepomucena strąconego z mostu i wpadającego do rzeki, pędzla Franciszka Smuglewicza. W dwóch ołtarzach bocznych umieszczono malowane na płótnie obrazy Pana Jezusa Ukrzyżowanego i Matki Bożej z Dzieciątkiem. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 64, k. 1-1v; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 58; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, s. 875–880.

Plebana jeszcze stałego nie ma, ale tym czasem za instrumentem J.W. [Michała Romana] Sierakowskiego, biskupa latyczowskiego, jest komendarzem ks. Jerzy Krajewski^b, reformat.

Szpitalu i szkółki parafialnej nie ma, ale są szkoły publiczne w Machnowie przez J.W. grafa [Prota] Potockiego ufundowane.

W tej parafii machnowieckiej obojga płci z małoletniemi znajduje się w ogół dusz 3172.

^b Jerzy Krajewski OFMRef (1758-?), ordynariusz (1788), komendarz w Machnówce (1799), kurat w Żorniszczach (1803-1805). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 4v, 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v.

¹⁰¹ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat żytomierski (1569–1793), powiat machnowski (1793–1846), powiat berdyczowski (1846–1923).

¹⁰² Białopol (Bilopil) (ukr. Білопілля, ros. Белополье), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. chmielnicki.

¹⁰³ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., oraz w pochodzącym z 1801 r. „opisaniu kościoła parochialnego”, sporządzonym przez proboszcza Kazimierza Żywnowskiego w trakcie wizytacji dziekańskiej. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 20v–21; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 43, k. 1–8; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 228.

¹⁰⁴ Antoni Kazimierz Tyszkiewicz-Łohojski (1723–1778), generał-lejtnant armii Wielkiego Księstwa Litewskiego.

¹⁰⁵ Samuel Jan Ozga (ok. 1680–1756), biskup kijowski (1723–1756).

[k. 4v]

GUBERNIA KIJOWSKA POWIAT [MACHNOWIECKI]¹⁰¹

8.

PARAFIA BIAŁOPOLSKA¹⁰²

Kościół¹⁰³ drewniany^a, od J.W. na Łohojsku Antoniego Tyszkiewicza¹⁰⁴, starosty stratkowskiego, za rządu diecezją kijowską J.W. Samuela de Ossy Ozgi¹⁰⁵, biskupa kijowskiego i czernichowskiego, razem z parafią na sumie złp 15000 uczyniony fundusz, [dnia] 1 mar[ca] 1751 [roku].

- ^a Pierwotny kościół był już na tym miejscu w 1626 r. W czasie wizytacji przeprowadzonej w latach 1747–1748 istniała parafia, ale najprawdopodobniej nie podjęto próby odbudowania świątyni. Zniszczony przez Kozaków, został odbudowany jako drewniany i uposażony w 1751 r. przez Antoniego Tyszkiewicza, starostę strzałkowskiego (wpisany do kijowskich ksiąg ziemskich 6 marca 1751 r., zaaprobowany przez bp. K. Sołtyka 10 marca 1751 r.). Nowy, także z drewna dębowego, na podmurówce, wybudowano w 1785 r. z funduszy Wincentego Tyszkiewicza-Łohojskiego, pisarza wielkiego litewskiego, i ks. Ignacego Wirskiego, miejscowego plebana. Kościół ten poświęcono pw. św. Antoniego Padewskiego. Wraz z prezbiterium miał on 37 łokci (22 m) długości, 14 łokci (8,3 m) szerokości i 15 łokci (8,9 m) wysokości. Do prezbiterium dobudowano zakrystię i skarbczyk. Świątynia przykryta była gontowym dachem, na środku którego postawiono sygnaturkę krytą białą blachą. We wnętrzu znajdowały się trzy ołtarze. W głównym ołtarzu, snycerskiej roboty, pomalowanym na zielono, znajdował się malowany na płótnie obraz z wizerunkiem św. Antoniego z Padwy, darowany przez biskupa żmudzkiego Antoniego Dominika Tyszkiewicza. W ołtarzach bocznych, także snycerskiej roboty, umieszczone były obrazy malowane na płótnie, z wyobrażeniami Pana Jezusa Nazareńskiego oraz Zwiastowania NMP. Na cmentarzu przykościelnym stały: dzwonnica wsparta na czterech dębowych słupach, przykryta daszkiem, w której wisiały dzwony, oraz drewniana figura św. Jana Nepomucena. Cmentarz gęsto obsadzono wierzbami na przemian z lipami i drzewami innych gatunków. Kolejny kościół, murowany, wzniesiono w latach 1814–1818, także z fundacji Wincentego Tyszkiewicza (poświęcony 1 czerwca 1818 r. przez plebana Kazimierza Żywnowskiego). Zob.: NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 259, k. 1; f. 3330, op. 1, sp. 43, k. 1–2v; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 1, s. 192–193; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 34.

Proboszczem w[ielebny] ks. Józef Godlewski^b, honoralny kijowski kanonik, ma lat 32.

Wikarym, czyli plebanem, ks. Kazimierz Żyznowski^c, ma lat 46.

W pomoc ks[iędzu] plebanowi znajduje się w parafii ks. Antoni Stefikiewicz^d, mający lat 45.

Z pomienionej sumy takie fundatorskie jest rozrządzenie: na ks[iędz]a proboszcza złp 500; na ks[iędz]a plebana, czyli wikarego, złp 300; na świece, łój, wino i lampę, ażeby zawsze *coram S[ancti]ss[i]mo*, gorzała złp 110; na organistego złp 70; na kantora kościelnego złp 60. Który procent odbiera się od sumy 15000, zawarowanej na wieczne czasy na dobrach wieczystych Białopola. Procent oznaczony 7 à cento.

Obligacja żadna nie wyraża się w funduszu. Ziemi nie ma więcej oznaczonej jak tylko na kościół, rezydencją księży, ogród, folwark przy plebanii i na postanowienie mieszkania dla organistego i dla kantora kościelnego.

- b W 1796 r. złożył on rezygnację z beneficjum, przejmując w administrację parafię w Korostyszewie. Józef Godlewski (1766–1822), ordynariusz (1790), proboszcz w Fastowie (1794–1822), pleban w Białopolu (1795–1796), kanonik honorowy kapituły kijowskiej, administrator w Korostyszewie (1796–1797), kanonik kapituły katedralnej w Żytomierzu (1812–1822), dziekan kijowski (1812–1822), delegat sądowy dla powiatu kijowskiego (1821–1822). Zob.: NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1373, k. 1; f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 4v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 29v-30, 101, 113; *Directorium... (Mohylew) 1812–1822*, nlb.
- c Kazimierz Żyznowski (Żyźniewski) (1765–1820), ordynariusz (1794), wikariusz (1795–1796) i pleban (1796–1820) w Białopolu, kanonik kolegiaty kijowskiej (1803–1829), dziekan skiwski. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 20v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 4v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 32v-33, 104v, 113; *Directorium... (Mohylew) 1803–1820*, nlb.
- d Antoni Stefikiewicz (Stefińkiewicz) (1749–?). Pochodził ze wsi Tustanowce (ziemia przemyska). Wykształcenie średnie uzyskał we Lwowie i w Samborze, wstąpił do dominikanów w Poznaniu, studiował filozofię i teologię w Gdańsku i Warszawie, święcenia kapłańskie przyjął w 1776 r., sekularyzował się. Komendarz w Białopolu (1796), wikariusz w Berdyczowie (1798), pomocnik proboszcza w Białopolu (1798–1799), wikariusz *applicatus* w Bazalii (1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 28v; f. 178, op. 51, sp. 11, k. 428, 452v; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1373, k. 1; f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 4v.

¹⁰⁶ Najprawdopodobniej tożsamy z Aleksandrem Piotrowskim (1746–1822), ojcem Konstantego, poety i tłumacza literatury angielskiej. Zob. NIAB, f. 3330, op. 26, sp. 59, k. 8.

Od w[ielmożnego] pana Aleksandra [Piotrowskiego]¹⁰⁶ ofiarowanych na ten kościół także złp 1000, od której sumy licząc złp 3 i gr 15, dochodzi procentu złp 35.

Szpitalu nie masz, ani funduszu na to.

Szkółka acz nie ma funduszu, jednak organista, czyli kantor, małych dzieci czytać uczy.

Parafianów obojga płci z małoletnimi najduje się dusz 1243^e.

^e W „opisanu kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano w parafii 1499 wiernych, w tym 829 mężczyzn i 670 kobiet. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 21. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., podał, że w parafii było 1799 osób. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 228. W protokole wizytacyjnym, podpisanym przez plebana Kazimierza Żyznowskiego 7 maja 1801 r., zapisano, że w parafii było 1342 wiernych. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 43, k. 7v.

[k. 5]

GUBERNIA BRACŁAWSKA UJAZD WOŁODARSKI¹⁰⁷

9.

PARAFIA BORSZCZAJOWIECKA¹⁰⁸

Kościół¹⁰⁹ drewniany, z opasaniem murowanym cmentarza^a, od J.W. Adama Brzostowskiego¹¹⁰, starosty dawgowskiego, na sumie wniesionej i zabezpieczonej na dobrach dziedzicznych klucza borszczajowskiego złp 15000. Fundusz uczyniony na kościół i plebania 3 feb[ruara] 1755 [roku].

A że ziemi nie ograniczył naznaczonej sprzedając dobra borszczajowskie J.W. Antoniemu Orzeszkowi¹¹¹, marszałkowi pińskiemu, J.W. [Adam] Brzostowski, fundator, przy sprzedaży fundusz zawarował; pośledniej J.W. Zachariasz Hański¹¹², przez kupno tegoż borszczajowskiego klucza, łowczy nadworny W[ielkie]o X[sięstw]a Lit[ewskie]o, orderu ś[więte]o Stanisława kawaler w grodzkim kijowskim sądzie stwierdził [w] 1783 [roku].

a Pierwszy kościół, drewniany, pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, wybudowano w 1755 lub 1757 r. z fundacji Adama Brzostowskiego. Zgodnie z intencją fundatorów miał przy nim stanąć klasztor dla franciszkanów konwentualnych. Zakonnicy nie przyjęli jednak ofiarowanej im fundacji. 1 lutego 1783 r. ówczesny dziedzic Zachariasz Hański, podkomorzy wendyjski, potwierdził wcześniejszą fundację oraz dodatkowo przeznaczył na fundusz parafii 20 mórg ziemi ornej i tyleż łąk oraz plac pod nową plebanią. W latach 1785–1786 miejscowy pleban Józef Aleksander Żółkiewski zburzył stary, walący się kościół i wybudował nowy, także drewniany, poświęcony w 1786 r. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Józefa przez Michała Pałuckiego, oficjała kijowskiego. Świątynia miała 15 łokci (8,9 m) długości, 8 łokci szerokości (4,7 m) oraz 12 łokci (7,1 m) wysokości. Na cmentarzu przykościelnym stała dzwonnica, w której zawieszony był jeden duży dzwon. Cmentarz przykościelny był otoczony kamiennym murem. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 3v–4; f. 3330, op. 1, sp. 79, k. 8v–9; f. 3330, op. 1, sp. 93, k. 8–10; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 45–46; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 1, s. 324–326.

¹⁰⁷ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo bractawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat kijowski (1569–1793), powiat skwirski (1793–1923).

¹⁰⁸ Borszczajów (Borszczajówka, Borszczajówka, Borszczachówka) (ukr. Борщайівка, ros. Борщажовка), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. pohrebyski.

¹⁰⁹ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., oraz w opisie funduszy parafialnych diecezji kijowskiej sporządzonym w 1798 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 24v–25; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 3v–4; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 246.

¹¹⁰ Adam Brzostowski (1722–1792), starosta dawgowski (1748–1755).

¹¹¹ Antoni Orzeszko (?–1771), marszałek piński (?–1771).

¹¹² Zachariasz Hański (1760–1812), łowczy nadworny litewski (1783–1795).

¹¹³ Sustentować – dawniej: utrzymywać się (żyć).

¹¹⁴ W 1797 r. plebanem był Józef Żółkiewski. Zob. DAŻO, f. 178, op. 1, sp. 3, k. 24v.

Z oznaczeniem na wieczne czasy corocznie opłacania od sumy 15000 złp 525 [złp] procentu i od woli J.W. [Adama] Brzostowskiego, fundatora, stosuje się; oddzielił ziemi we trzy ręce na robotnika 20, i sianożęć na 20 kosa-rzów, a dodając obszerniej ziemi z sianożęcią przyległą na kosarzów 40, z wolnym dla ks[iędza] proboszcza mliwem w skarbowym młynie, i temuż ks[iędz]u proboszczowi plac z dwoma chłopami osiadłemi i rezydencją mieszkalną dołączył, i na wieczne czasy zapisał, i w sądach grodzkich kijowskich przyznał, [dnia] 30 mar[ca] 1784 [roku].

Z pomienionego procentu złp 525 ks[iądz] pleban obowiązany jak siebie sustentować¹¹³, tak i ludzi do kościoła potrzebnych opłacać, porządek plebański i wszelki kościelny utrzymywać. O obligacji funduszowej żadnej wzmianki nie ma.

Szkółki parafialnej i szpitalu nie ma, ile że bez żadnego na to funduszu.

Plebanem ksiądz Jan Kosiey^b; w tej parafii żaden inny nie znajduje się ksiądz¹¹⁴.

Parafianów płci obojej z małoletniemi w ogół znajduje się dusz 1064^c.

b Jan Kosiey (1748–?), ordynariusz (1785), wikariusz w Ilińcu (1797), pleban w Borszczajowie (1798–1805). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 26v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 5; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 32v–33, 105v, 113.

c W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano w parafii 1244 wiernych, w tym 674 mężczyzn i 570 kobiet. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 25. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., podał taką samą liczbę wiernych. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 246.

**GUBERNIA KIJOWSKA
UJAZD SKWIRSKI
DEKANAT SKWIRSKI¹¹⁵**

10.

PARAFIA WOŁODARSKA¹¹⁶

Kościół¹¹⁷ drewniany^a za posesji¹¹⁸ ks[ięży] jezuitów miał wieś do funduszu przyłączoną, a po ustalym zakresie [przeznaczoną] na księdza plebana, z pozostałej sumy kapitałnej rubli 3000 komisją R[zecz]p[ospo]l[i]tej Pol[skiej] oznaczono rubli 150. Nadto nic więcej. [Nowy fundusz ustanowiono] 28 novembra 1780 [roku].

Kościół ruinie podlegający zapieczętowany, a z woli rządu najwyższego duchownego, pozwolono w wikariacie poświęconym administrować sakramenta i mszą ś[więtą] odprawiać.

^a Pierwszy kościół, drewniany, wzniesiony w 1641 r. z fundacji księcia Jeremiego Wiśniowieckiego (akt fundacji z 29 listopada 1640 r.), zniszczony przez Kozaków. Odbudowała go jako drewniany, po objęciu dóbr w 1750 r., Katarzyna z Zamoyskich Mniszchowa, na podstawie zapisu z 1740 r. Jej mąż Jan Karol Miniszcz zapisał jezuitom jurowickim 42 tys. złp zabezpieczonych na wsiach Hajdowo i Skwirka, leżących w dobrach wołodarskich, z obowiązkiem obsługiwanego kościoła. W 1760 r., po konsekracji kościoła dedykowanego św. Michałowi, jezuita otworzyli przy nim stację misyjną. Po zniesieniu zakonu kościół i majątek kościelny stał się własnością Komisji Edukacji Narodowej. Został on zwrócony diecezji kijowskiej 26 listopada 1780 r., na mocy ugody „konkordatu” z Komisją Edukacji Narodowej. W 1788 r. erygowano parafię, określając równocześnie okręg parafialny. Przy kościele rezydował wówczas i duszpasterstwo prowadził komendarz, eksjezuita Stanisław Łaganowski. Kościół ten miał 36 łokci (21,4 m) długości, 18 łokci (10,7 m) szerokości i 15 łokci (8,9 m) wysokości. Dobudowano do niego kaplicę, skarbczyk i zakrystię. We wnętrzu było pięć ołtarzy. Ołtarz główny był namalowany niebieską farbą na płótnie. W glorii namalowano wizerunek św. Michała, a w centrum umieszczono malowany wizerunek Matki Bożej Bolesnej, trzymającej na rękach Pana Jezusa zdjętego z krzyża. Na stronie epistoły znajdował

¹¹⁵ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat kijowski (1569–1793), powiat skwirski (1793–1923).

¹¹⁶ Wołodarka (Rozwołoz) (ukr., ros. Володарка), obecnie: Ukraina, obw. kijowski, rej. białocerkiewski.

¹¹⁷ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., w opisie funduszy parafialnych diecezji kijowskiej, sporządzonym w 1798 r., oraz w opisie parafii sporządzonym przez wikariusza Macieja Micińskiego w 1801 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 25v–26; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 2; f. 3330, op. 1, sp. 44, k. 1–7; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 242.

¹¹⁸ Posesja – dawniej dzierżawa.

Plebanem tego parafialnego kościoła [jest] w[ielebny] ks. Jan Odynec^b, kanonik katedralny kijowski, asesor konsystorza pińskiego, prorektor szkół publicznych żytomirskich; dłaczego ma pozwolenie od j[aśnie] w[ielmożnego] biskupa latyczowskiego i jego konsystorza przy plebanii nie nierezydowania; ma lat 61.

Ksiądz pleban ma dochodu rocznego rubli 150, które wypłaca ze skarbu Jego Imperat[orskiej] M[o]ści gubernia wołyńska.

Wikarym jest ks. Maciej Mיעiński^c, który z bernardyna został sekularyzowany, za pozwoleniem Stolicy Apostolskiej [w] 1787 [roku].

Nie ma ksiądz wikary funduszu żadnego, z łaski w[ielebnego] plebana i z jałmużny żyje.

się ołtarz z malowanym na desce obrazem Niepokalanego Poczęcia NMP. W znajdującej się obok kaplicy umieszczony był ołtarz z obrazem św. Tekli. Na stronie Ewangelii w kaplicy postawiono dwa ołtarze, z obrazem św. Katarzyny Aleksandryjskiej i św. Jana Nepomucena. Przed 1799 r. kościół ze względu na zły stan został zamknięty, a nabożeństwa przeniesiono do kaplicy otwartej w starej plebanii. W 1826 r. stary kościół został rozebrany, a na jego miejscu rozpoczęto budowę nowej, murowanej świątyni, wznoszonej na koszt okolicznych ziemian. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 44, k. 2–2v; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 42–43; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 758; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 13, s. 883–887.

- b Jan Odynec (1738–1815), ordynariusz (1765), doktor teologii, kanonik katedralny kijowski (1791–1798), kanonik (1798–1803), archidiacon (1803–1814) i dziekan (1814–1815) kapituły katedralnej w Żytomierzu, pleban we Wołodarce (1793–1815), surogat kijowski (1796), asesor konsystorza pińskiego (1795–1798), prorektor żytomierskich szkół publicznych (1785–1799), egzaminator diecezjalny (1801–1815), cenzor ksiąg (1801–1804), pleban w Leszczynie (1810–1815). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 2v; f. 178, op. 51, sp. 3, k. 25v; f. 178, op. 51, sp. 9, k. 16v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 5v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 32v–33, 105v, 113; *Diectorium... (Mohylów) 1802–1816; Raporty generalnych wizytatorów...*, s. 35; W.W. Wielądsko, *op.cit.*, s. 35; M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska...*, s. 33, 34, 56, 88, 94, 107, 149.
- c Maciej Mיעiński (Miciński), sekularyzowany bernardyn (1797), wikariusz w Wołodarce (1797–1801). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 25v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 5v; f. 3330, op. 1, sp. 44, k. 7.

Kaplica za indultem jest jedna we wsi Szalijowce¹¹⁹, bez kapłana i funduszu, szczególnie dla chorych usług. Ksiądz wikary [do niej] zjeżdża i sakramenta święta administruje.

Żaden inny ksiądz obrządku łacińskiego w tej parafii nie znajduje się.

Szkółki ani szpitalu nie ma.

Parafianów płci obojej z małoletnimi w ogół dusz 2706^d.

¹¹⁹ Szapijówka (Szabijówka, Szalijówka, Szaliowka, Szalijowce) (ukr. Шалиївка, ros. Шапиевка), obecnie: Ukraina, obw. kijowski, rej. białocerkiewski.

^d W „opisanu kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano w parafii 2236 wiernych, w tym 1206 mężczyzn i 1030 kobiet. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 26. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r. odnotował, że parafia liczyła 2026 wiernych. Zob. RGLA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 242. W protokole wizytacyjnym podpisanym przez wikariusza Macieja Mיעиńskiego w 1801 r. zapisano, że w parafii było 3047 wiernych, w tym 2451 zdolnych do przyjmowania sakramentów i 596 niezdolnych do ich przyjęcia. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 7.

¹²⁰ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1566–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat winnicki (1566–1793), powiat lipowiecki (1793–1796), powiat machnowski (1796–1846), powiat berdyczowski (1846–1923).

¹²¹ Pohrebyszcze (Pohrebyszcza) (ukr. Погребище, ros. Погребище), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. winnicki.

¹²² Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisanii kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza latyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 19v-20; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 224.

¹²³ Michał Kazimierz Radziwiłł „Rybeńko” (1702–1762), wojewoda wileński i hetman wielki litewski (1744–1762).

¹²⁴ Karol Stanisław Radziwiłł „Panie Kochanku” (1734–1790), miecznik litewski (1752–1762), wojewoda wileński (1762–1764).

¹²⁵ Koroborować – tu: wieczyście zapisać.

¹²⁶ Solenności – tu: obowiązki (sumienności).

[k. 5v–7]

GUBERNIA KIJOWSKA UJAZD MACHNOWI[E]CKI¹²⁰

11.

PARAFIA POHREBYSKA¹²¹

Kościół¹²² parafialny drewniany, murem oprowadzony^a; dzwonnica murowana; ufundowany od J.O. książąt Michała [Kazimierza]¹²³, hetmana Wielkiej Buławy, wojewody wileńskiego dożywotniego, i Karola¹²⁴, miecznika litewskiego na ów czas, a teraz wojewody wileńskiego, dziedzica wieczystego pohrebyskiego, Radziwiłłów, z przyznaniem w grodzie powiatu żytomirskiego, [dnia] 26 sierp[nia]; [akt] koroborowany¹²⁵ w metrykach koronnych, [dnia] 6 lipca; z aprobatą J.O. ks[iaż]ę[c]ia Kajetana Sołtyka, koadiutora [k. 6] kijowskiego, a teraz biskupa krakowskiego, ze wszystkimi solemnościami¹²⁶ w jednym roku fundusz uczyniony, [w] 1754 [roku].

a Kościół pw. Opatrzności Bożej wybudowano z fundacji Michała Kazimierza Radziwiłła i jego syna Karola Stanisława w 1754 r. (akt fundacji podpisany w Warszawie 5 lipca 1754 r.). Zgodnie z zamysłem fundatorów opiekę nad kościołem i parafią mieli objąć franciszkanie konwentualni. Z nieznanych dziś powodów nie doszło jednak do objęcia fundacji przez zakonników, a pamięci o tym fakcie nie odnotowano w żadnym znanym źródle z końca XVIII i początku XIX w. W roku tej fundacji kościoła wydzielono okręg parafialny, choć pohrebyskie księgi metrykalne prowadzone były już od 1744 r., co jest ważnym dowodem na prowadzenie duszpasterstwa przy jakiejś świątyni, jakimś kościele lub tymczasowej kaplicy. Na podstawie obarczonych błędami informacji oficjała kijowskiego Michała Pałuckiego z 1782 r. badacz dziejów diecezji kijowskiej Jacek Chachaj domniemywa, że pierwszy kościół mógł być fundowany przed 12 października 1726 r. przez Janusza Antoniego Wiśniowieckiego, wojewodę krakowskiego. Z istniejących zapisów trudno jednoznacznie wywnioskować, czy zbudowany przez Radziwiłłów kościół przetrwał – a jeśli tak, to w jakim stanie – wydarzenia z 1768 r., czyli zdobycie i złupienie miasta przez hajdamaków. Zapis umieszczony w „opisie kościołów parafialnych”, sporządzonym w 1797 r. w konsystorzu latyczowskim sugeruje, że przetrwał. Jednak w notatce o stanie

Na sumie 17000 [złoty polski], z przydaniem jurydyki i gruntem do orania, który grunt wydzielony [został w] 1784 [roku].

Z obowiązkiem odprawiania mszy 2, w każdym tygodniu, jednej za żywych, drugiej za umarłych fundatorów. Od której sumy ks[iędz]u plebanowi rachując 7 à cento, oznaczono i zabezpieczono z ewikcją¹²⁷ na kluczu pohrebiskim złp 600, a resztę procentu wydzielono na organistego, kantora i na potrzeby kościoła.

A powiększając fundusz kościoła pohrebiskiego w[ielmożny] Franciszek Ostrowski¹²⁸, cześnik nowogrodzki, z wniesieniem obligacji, aby co piątek w każdym tygodniu, tak za jego duszę, jako i rodziców jegoż, 6000 złp z oblatą uczynioną, w grodzie żytomirskim zabezpieczając wprzód na wsi Popowice, w kluczu pohrebyskim, i postanawiając 7 à cento, zapisał wieczyście [dnia] 1 septembra 1756 [roku].

Od której sumy razem z funduszowym dochodzi procentu corocznego złp 420.

Oprócz tego w[ielmożny] Andrzej Kuczalski¹²⁹, stolnik winnicki, do tegoż kościoła pohrebiskiego, z wniesieniem obligacji, ażeby ks[iądz] proboszcz trzymał i księdza wikarego, i w każdym tygodniu, we śrzodę

¹²⁷ Ewikcja (łac. *evictio*) – zaręczenie za pewność nabycia (warunek przy sprzedaży).

¹²⁸ Franciszek Ostrowski (1720–1759), cześnik nowogrodzki (1742–1759).

¹²⁹ Andrzej Kuczalski (ok. 1720–1757), stolnik winnicki (?–1757).

parafii pohrebyskiej, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego 22 stycznia 1797 r. i wysłanej do Petersburga, zapisano, że ówczesna świątynia parafialna została wybudowana w 1779 r. przez pana Malinowskiego. Nie przesądzając o czasie zbudowania funkcjonującej na przełomie XVIII i XIX w. świątyni, wiemy, że była ona zbudowana z drewna. Miała 26 łokci (15,4 m) długości, 12 łokci (7,2 m) szerokości i 9 łokci (5,3 m) wysokości. Pokryta był gontowym dachem. We wnętrzu jej znajdowały się trzy malowane ołtarze. Cmentarz przykościelny był obmurowany kamiennym murem. Cały plac kościelny, z cmentarzem i ze świątynią, mierzył wszerek i wzdłuż 100 łokci (59,5 m). W 1817 r. kościół ten został zniszczony przez pożar. Eustachy Iwanowski we wspomnieniach podał, że pożar kościoła nastąpił w 1794 r., co w świetle zachowanych źródeł z 1797 i 1799 r. uznać należy za błąd. Zob.: DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 405, k. 1–1v, 4v, 20; f. 178, op. 51, sp. 3, k. 19v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 65, k. 1–1v, 12v–13v, 19–20; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 224; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 36–38; Heleniusz [E.A. Iwanowski], *op.cit.*, s. 276–277; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 8, s. 522–528.

¹³⁰ Stanisław Ferdynand Rzewuski (1737–1786), chorąży wielki litewski (1760–1781), ożeniony z Katarzyną Karoliną z Radziwiłłów (1740–1789).

¹³¹ Starczyce (białorus. Акцябр, ros. Октябрь), obecnie: Białoruś, obw. miński, rej. soligorski.

¹³² Zapis Antoniego Piatkowskiego, cześnika żydaczowskiego, dla altarysty pohrebyskiego na odprawianie trzech mszy w tygodniu, potwierdza sprawozdanie z wizytacji przeprowadzonej w 1828 r. Zob. DAOŻ, f. 90, op. 1, sp. 405, k. 15, 19. Fundator o takim imieniu i nazwisku nie występuje w spisie urzędników województwa ruskiego oraz w spisach szlachty.

¹³³ Tomasz Grabowski, skarbnik lubaczowski (1752–1778).

¹³⁴ Śwityńce (ukr. Свитинці, ros. Свитинцы), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. pohrebyski.

i sobotę, po jednej mszy odprawowano za duszę fundatora i sukcesorów, a za przydane grunta co miesiąc mszy 2, z przyznaniem w grodzie winnickim zapisał złp 10000, [dnia] 4 kwiet[nia] 1757 [roku].

Wypada ks[iędz]u wikaremu procentu corocznego złp 350. Temuż ks[iędz]u wikaremu od J.W. Stanisława i Katarzyny Rzewuskich¹³⁰, chorążych W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[i]t[ewskiego], plac oznaczony z dworkiem w Starczycach¹³¹ wydano prawo [dnia] 17 novembra 1765 [roku]; z oblatowaniem w grodzie żytomirskim [dnia] 7 mar[ca] 1767 [roku].

I od tychże J.W. Rzewuskich wydzielonego gruntu z aprobatą w Pohrebyszczach, [dnia] 20 lutego 1767 [roku]; oblatowane dla tegoż ks[iędz]a wikarego na 10000 złp ufundowanego, uczynione w grodzie żytomirskim [dnia] 12 lipca 1771 [roku].

Także dla kościoła pohrebyskiego na prebendę osobliwemu księdzu na bractwo Najświętszej Trójcy złp 10000, a na światło złp 1000, razem z oblatą uczynioną w grodzie kijowskim, z obowiązaniem obligacji co tydzień 3 mszy odprawowania: jedną w niedzielę za dusze rodziców i krewnych fundatora, drugą mszą we wtorek, za duszę fundatora; trzecią mszą w sobotę, za dusze nie mające [znikąd] ratunku. I gdyby ksiądz w każdą niedzielę i święto śpiewał koronkę o Trójcy Najświętszej, przyłączając do tych obligacji i dworek dla rezydencji księdza, w[ielmożny] [Antoni] Piątkowski¹³², cześnik żydaczewski, z dołączeniem osobliwym dokumentem złp 3000, na ołtarz Najświętszej Trójcy uczynił fundusz i przyznał w Żytomierzu [dnia] 1 wrześ[nia] 1767 [roku]; [k. 6v] od których sum rachując 7 à cento, ma ksiądz prebendarz procentu złp 350.

J.W. [Tomasz] Grabowski¹³³, skarbnik lubaczewski, na nową prebendę, obowiązując księdza w każdym tygodniu odprawiać mszy świętych 3, za żywych i umarłych fundatorów, z przyznaniem i oblatowaniem w grodzie kijowskim z ewikcją na wsi świtynickiej¹³⁴ dóbr swoich dziedzicznych w parafii pohrebyskiej będących, wniósł i zapisał dochodu

corocznego na księdza prebendarza złp 6000; i na światło i inne potrzeby bez obligacji; tymże zapisem do kościoła parafialnego pohrebyskiego zabezpieczył corocznego dochodu złp 100, [dnia] 11 lipca 1778 [roku].

W[ielmożni] p[raństwo] [Wojciech i Ludwika] Jerliczowie¹³⁵ na obligacją w roku odprawienia mszy 18 zapisali na wsi Moszkowcach w gubernii izasławskiej¹³⁶ corocznego procentu na kościół pohrebyski złp 70, [dnia] 31 stycznia 1787 [roku].

Kościół parafialny pohrebyski z będącej jurydyki i z gruntu, i sianozęci wydzielonej w 3 ręce na robotnika 30, oprócz dostarczenia na konsumpcją z czynszów, ma dochodu rocznego złp 233, gr 10; a na łój, świece, na organistego i kantora razem, i na inne potrzeby, dochodu rocznego ma złp 590.

Tenże kościół parafialny pohrebyski od w[ielmożnej] [Julianny] Krasowskiej¹³⁷ ma profitu rocznego złp 80, na oblię w rok odprawienia mszy 12 i egzekwii jednych z przyznaniem w grodzie latyczewskim zapisanych, [dnia] 11 maja 1787 [roku].

Wyraz przychodu z funduszów kościołowi, księdzu plebanowi i księżom prebendarzom przy kościele parafialnym pohrebyskim mieszkającym, kościół parafialny, mimo ekspensów¹³⁸ wypadających na kościół i ludzi kościelnych, ma przychodu regularnego złp 1403.

Ksiądz pleban i rządcą kościoła w[ielebny] ks. [Józef Malinowski], kanonik katedralny [żytomirski], na osobę tylko ma rocznego dochodu z funduszów złotych pol[skich] 600; [ma lat] 57.

1. ksiądz prebendarz z funduszu w[ielmożnych] Grabowskich, w[ielebny] Stanisław Łaganowski^b, kanonik

135 Wojciech Jerlicz, pułkownik wojsk koronnych (2. Wołyńskiej Brygady Kawalerii Narodowej) i poseł kijowski (1784), kawaler Orderu Świętego Stanisława (1791).

136 Małe Moszkowce (ukr. Мали Мошківці, ros. Малые Мошковцы), obecnie: Ukraina, obw. żytomierski, rej. berdyczowski.

137 Julianna Krasowska, dziedziczka wsi Pawłów (1797). Zob. DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 405, k. 20.

138 Ekspensa – dawniej: wydatek, koszt.

^b Stanisław Łaganowski (1723–po 1805), syn Franciszka i Antoniny. Pochodził z Krzemieńca. Wstąpił do jezuitów 10 sierpnia 1742 r. w Krakowie. Ordynariusz (1754). Śluby zakonne złożył 15 sierpnia 1756 r. w Jarosławiu. Prefekt bursy w Krasnymstawie (1753–1755), po kasacie komendant w Wołodracie (1772–1788), kanonik kijowski (1798–1799), altarysta w Pohrebyszczach (1795–1805). Zob.: RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 31v–32, 103, 113; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 839.

¹³⁹ *Ab officio* (łac.) – z urzędu, tu: dokument wydany przez konsystorz.

gracjalny kijowski, ma dochodu rocznego złp 600; [ma lat] 73.

2. ksiądz prebendarz [z funduszu] w[ielmożnych] Kuczalskich, który jest i wikarym, ks. Szczepan Łapiński^c, na osobę ma rocznego dochodu niechybnego, i gruntu we 3 ręce, oddzielnego z sianozęcią, robotnika na dni 30, na złp 350; [ma lat] 64.

3. [ksiądz] prebendarz z funduszu w[ielmożnych] Piątkowskich na osobę ma rocznego dochodu złp 350. A że teraz nie ma księdza, [a] ksiądz pleban i przychód odbiera na siebie, obligacją zastępuje, mając udziałny na to instrument *ab officio*¹³⁹.

Każdy ksiądz ma osobliwą rezydencją z funduszu pochodzącą. [k. 7]

Nadto najduje się jeden ksiądz Józef Żółkiewski^d, przeszły pleban borszczajowski, u swoich braci we [wsi] Czerniawce rezyduje.

Kaplic żadnych nie ma.

Na szpital i parafialną szkółkę nie ma funduszu, nie ma też i obligacji.

Parafianów płci obojej z małoletnimi w ogół liczy się dusz 2894^e.

^c Szczepan Łapiński, wikariusz (1796–1797) i altarzysta (1799) w Pohrebyszczu. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 6v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 224.

^d Józef Żółkiewski – w dostępnych obecnie źródłach brak o nim innych informacji.

^e W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. oraz w podpisanym przez bp. M.R. Sierakowskiego krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., odnotowano taką samą liczbę wiernych. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 20; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 224.

GUBERNIA KIJOWSKA
UJAZD MACHNOWIECKI¹⁴⁰

12.

PARAFIA PRZYŁUCKA¹⁴¹

Kościół¹⁴² parafialny, drewniany^a na pensji i ordynarii fundowany od skarbu przyłuckiego, ale nie ma wiadomości w którym roku.

Plebanem tej parafii [jest] ks[ia]dz w[i]elebny Benedykt Hordziejowski^b, kanonik brzeski, ma lat 70.

Pensji ze skarbu na księdza, organistego i dziada corocznie złp 436.

Ordynacji: żyta korców 30, jagieł korców 5, pszenicy korców 18, jęczmienia korców 30, owsa korców 30, gryki

^a Akta synodalne diecezji łuckiej z 1726 r. podają, że w miasteczku Stare Przyłuki, wówczas własności Borzęckich, znajdował się kościół parafialny. Po powstaniu parafii w Zozowie kościół w Starej Przyłuce stracił status świątyni parafialnej, stając się kaplicą parafii zozowskiej. Zachował jednak odrębne duszpasterstwo, prowadzone przez kapelana utrzymującego się z pensji i naturaliów ofiarowanych przez właścicieli dóbr. Pod koniec XVIII w. na powrót ustanowiono w Starej Przyłuce parafię, przy kaplicy pw. św. Anny, wzniesionej przez Aleksandra Borzęckiego około 1769 r. Miała ona 32 łokcie (18,8 m) długości i 30 łokci (17,7 m) szerokości. Do świątyni dobudowano kruchtę i zakrytą. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze. Plac kościelny z cmentarzem okopany był rowem. W 1805 r. kaplica utraciła funkcje siedziby parafii – po zakończeniu budowy murowanego kościoła parafialnego pw. św. Anny. Postawiono go z funduszy Anny Honoraty z Ankwiczów Borzęckiej w nowym miejscu, w Nowej Przyłuce. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 21v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 226; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 9, s. 217–221; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły...*, s. 166–167.

^b Benedykt Hordziejowski (1729–1802), kanonik brzeski, sędzia surogat oficjalatu braclawskiego (1782–1789), dziekan winnicki (1783–1789), pleban w Przyłuce (1789–1802). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 21v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 7; *Directorium...* (Mohylew) 1803, nlb; M. Dębowska, *Nieznana kronika z klasztoru OO. Bernardynów w Janowie na Podolu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 76 (2001), s. 442.

¹⁴⁰ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1566–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat winnicki (1566–1793), powiat lipowiecki (1793–1796), powiat machnowski (1796–1846), powiat berdyczowski (1846–1923).

¹⁴¹ Przyłuka (Przyłuka Stara, Pryluka) (ukr. Стара Прилука, ros. Старая Прилука), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. winnicki. W 1845 r. siedzibę parafii przeniesiono do Samhorodka, w którym w 1822 r. Koczyńscy postawili murowany kościół. Zob. Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra”, 1 (1928), s. 166–167.

¹⁴² Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 21v–22; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 226.

korców 18, siemienia na olej korcy 3, grochu korców 5, kabanów¹⁴³ 2, masła faska 1.

Ma przy sobie ks. Kazimierza Jurczyńskiego^c, reformatę z klasztoru żornickiego, dla pomocy przysłanego, ma lat 57.

Z której pensji i ordynacji jak i sam żywi się w[ielebny] ks[iądz] pleban, tak i przy sobie mającego księdza, organistego i dziada kościelnego.

Na szpital i szkółkę ni ma funduszu, i dlatego żadnych nauk parafialnych nie ma.

Żadna nie jest kaplica.

Parafianów płci obojej z małoletniemi i w ogół znajduje się dusz 4743^d.

c Kazimierz Jurczyński OFMRef, duchowny pomocniczy w duszpa-sterstwie w Starej Przyłuce (1796–1799). Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 226.

d W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano, że w pa-rafii mieszkało 4743 wiernych, w tym 2468 mężczyzn i 2275 kobiet. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 22. Taką samą liczbę wiernych podał bp M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 226.

GUBERNIA KIJOWSKA UJAZD HUMAŃSKI¹⁴⁴

13.

PARAFIA HUMAŃSKA¹⁴⁵

Kościół¹⁴⁶ parafialny humański, drewniany, pod tytułem ś[więtego] Antoniego^a, od J.W. Franciszka Potockiego¹⁴⁷, wojewody kijowskiego, na pensji i ordynarii ufundowany [w] 1748 [roku].

- ^a W protokole wizytacji przeprowadzonej w 1828 r. zapisano: „[...] jaka była erekcja początkowa umańskiego kościoła, o tej żadnej nie można mieć pewności. Domyślać się można, iż w czasie zamieszek, jakie w tych stronach dawniej bywały, zaginęła”. Edward Rulikowski, pisząc w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* o Humaniu, twierdził, że pierwszy, drewniany kościół łaciński wybudowano w mieście na początku XVIII w. z fundacji Stanisława Potockiego, wojewody bełskiego. W cytowanych tutaj notkach o parafiach, powstałych w 1797 r., oraz w protokole przedwizytacyjnym z 1796 r. jednoznacznie stwierdzono, że funkcjonujący wówczas kościół powstał w 1748 r. z fundacji Franciszka Salezego Potockiego, wojewody kijowskiego. Rok później, w czasie rzezi humańskiej, został on mocno zniszczony przez hajdamaków. Porąbano i spalono wówczas wyposażenie wnętrza. Podłogę zerwano i wykopano w kościele potężną dziurę w poszukiwaniu skarbów. Odnowiono go w 1768 r. Do kościoła dostawiona była zakrystia. Całość pokryta była gontowym dachem. Wewnątrz umieszczono trzy ołtarze. W 1797 r. żaden z nich nie był jeszcze ukończony. W głównym ołtarzu powieszono obraz z wizerunkiem Ukrzyżowanego Pana Jezusa, a w bocznych środkowe obrazy przedstawiały św. Antoniego i św. Dominika. Na chórze umieszczono siedmiogłosowy pozytyw. Na cmentarzu przykościelnym, przed wejściem do kościoła, wybudowano drewnianą dzwonnice krytą gontem, w kształcie baszty, w której zawieszono trzy duże dzwony. Także przed wejściem do kościoła, po jego lewej stronie, znajdowała się drewniana kaplica pod dachem, pw. św. Jana, w której pogrzebano ciało ks. Dobrzelskiego, oficjała braclawskiego i kanonika chełmskiego. Teren kościelny ogrodzono płotem. W 1780 r. Stanisław Szczęsny Potocki rozpoczął budowę nowego, murowanego kościoła. Prace budowlane dokończono w 1826 r. z funduszy jego syna Aleksandra (poświęcił go 15 sierpnia 1826 r. ówczesny proboszcz Paweł Wieliński, za zgodą

¹⁴⁴ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1566–1793), namiestnictwo kijowskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat braclawski (1566–1793), powiat humański (1793–1923).

¹⁴⁵ Humań (ukr., ros. Умань), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. humański.

¹⁴⁶ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łatyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., oraz w przedwizytacyjnym opisie parafii sporządzonym przez komendarza Antoniego Dąbrowskiego w 1796 i 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 95v–96; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 1–7, 8–15; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 178.

¹⁴⁷ Franciszek Salezy Potocki (1700–1772), wojewoda kijowski (1756–1772).

¹⁴⁸ Dobra (Dobryt) (ukr. Добра, ros. Добрая), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. humański.

¹⁴⁹ Hulewicz – osoba nierozpoznana.

¹⁵⁰ Dzidziński – osoba nierozpoznana.

¹⁵¹ Horodeckie (ukr. Городецьке, ros. Городецкое), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. humański.

Dla którego powiększenia i zyskania łask od J.W. grafa Potockiego, J.W. [Michał Roman] Sierakowski, biskup latyczowski, sam zaszczyca się kościoła humańskiego proboszczem, a na swoim miejscu ustanowił księdza Antoniego Dąbrowskiego^b, kanonika inflanckiego, mającego tytuł komendarza.

Ks[iądz] komendarz ma pensji rocznej złp 400. Ordynarii w różnym ziarnie korcy 150; jałowic 4, baranów 4, ptastwa różnego sztuk 200, wieprzów 4, masła fasek 4, siana sążni 4, świec łojowych kop 4, syrów fasek 4, miodu pół beczki, piwa beczek 12.

W tej parafii znajduje się dwóch księży nacji francuskiej. Jeden ks. Jakub de Kwenestr^c we wsi Dobra¹⁴⁸, u J.W. Hulewicza¹⁴⁹, podkomorzego humańskiego. Drugi ks. Francuz rodem Wiktor de Listre^d u w[ielmożneg]o Dzidzińskiego¹⁵⁰ w Humaniu guwernerem dzieci. Trzeci ksiądz Józef Jastrzębski^e, przesłży z obrządku unickiego na łaciński, używany jest do usług parafialnych, mieszka we wsi Horodeckie¹⁵¹, a w klasztorze księży bazylianów trzeci profesor znajduje się; także przeszłych na obrządek łaciński: jeden ksiądz Innocenty Kostynkiewicz, drugi

abp. Stanisława Sierstrzeńcewicza, wydaną 19 czerwca 1826 r.). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 95; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 1–1v, 8–8v; f. 3330, op. 1, sp. 84, k. 1, 13; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 178; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 3, s. 208–216.

- b Być może tożsamy z Antonim Dąbrowskim (1738–?), urodzonym na Podlasiu. Wstąpił do jezuitów 15 sierpnia 1755 r. w Krakowie, studiował filozofię (1759–1762) i teologię (1765–1769) w Łucku. Ordynariusz (1768) w Łucku. Złożył profesję zakonną 15 sierpnia 1772 r. Po kasacie zakonu duszpasterz w Markuszowie, nauczyciel szkół narodowych w Żytomierzu (1773–1774), Barze (1774–1776) i Lublinie (1776–1780). Kanonik brzeski, pleban w parafii Sterdyń na Podlasiu (1789–1792). W 1794 r. był na liście emerytów Komisji Edukacji Narodowej. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 7v; *Directorium... (Łuck) 1789*, s. 58; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 817.
- c Jakub de Kwenest – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.
- d Wiktor de Listre – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.
- e Józef Jastrzębski – nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.

Ignacy Zienkiewicz, trzeci Julian Michalewski^f, którzy także w potrzebie parafialnej usługi swojej nie żalują.

Na organistego ze skarbu corocznie idzie złp 70; na zakrystiana złp 50 i ordynaria z łaski kolatora podług zasług.

Szkoły parafialnej nie masz, ponieważ i[chmoście] księżą bazylianie publiczne szkoły w Humaniu utrzymują.

Na szpital funduszu nie ma.

Za staraniem J.W. biskupa latyczowskiego, grafa [Michała Romana] Sierakowskiego spodziewany i kościół murowany, na który J.W. graf [Franciszek] Potocki czyni przygotowanie i funduszu pomnożenie.

Parafianów płci obojej z małoletnimi znajduje się w ogół dusz 3944^g.

f Innocenty Kostynkiewicz OSBM, Ignacy Zienkiewicz OSBM, Julian Michalewski OSBM – żaden z nich nie występuje w innych znanych obecnie źródłach.

g W „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. wykazano, że w parafii mieszkało 3714 wiernych. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 96. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., odnotował, że parafia liczyła 1433 wiernych. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 178.

152 Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo wozniesieńskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat kijowski (1569–1793), powiat humański (1793–1796), powiat zwinogrodzki (1796–1923).

153 Zwinogródka (Zwinogródek) (ukr., ros. Звенигородка), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej zwinogrodzki.

154 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza ławickowskiego, w krótkim opisie beneficjów diecezji kijowskiej z 1798 r. oraz w przedwizytacyjnym opisie parafii, sporządzonym w 1796 r. przez plebana Joachima Grabowskiego. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 02v–93; NIAB, f. 1781, op. 26, k. 1375, k. 16, 17–21; f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 3.

155 Feliks Sołtyk (ok. 1727–1780), starosta zwinogrodzki (1755–1780).

[k. 8]

GUBERNIA KIJOWSKA WOJEWÓDZTWO KIJOWSKIE DEKANAT ZWINOGRODZKI¹⁵²

14.

PARAFIA ZWINOGRODZKA¹⁵³ w starostwie zwinogrodzkim

Kościół¹⁵⁴ parafialny, drewniany, benedyktowany tyłko pod tytułem ś[więteg]o Feliksa męczennika^a, którego kościoła i parafii stanął fundusz od W.P. Feliksa Sołtyka¹⁵⁵, starosty zwinogrodzkiego, na dwóch księży, [dnia] 26 sierpnia 1766 [roku].

- ^a Budowę drewnianego kościoła rozpoczęto w 1770 r. poświęceniem przez M. Pałuckiego kamieni na podmurówkę. Prac budowlanych jednak nie rozpoczęto. Zgodę na postawienie drewnianej świątyni w mieście udzielił dopiero w 1773 r. bp Józef Andrzej Załuski, na podstawie aktu fundacji wystawionego 2 sierpnia 1766 r. przez Feliksa Sołtyka, starostę zwinogrodzkiego. Rozpoczęcie budowy opóźniło się ze względu na rebelię hajdamacką. Zapis Sołtykowy potwierdził i uzupełnił nowym zapisem król Stanisław August Poniatowski re-skryptem z 14 czerwca 1776 r. Akt królewski był konieczny, ponieważ dobra zwinogrodzkie były królewsczyzną. W 1776 r. erygowano przy tym kościele samodzielną parafię, a 26 września 1786 r. dołączono do parafii kilka wsi z dóbr smilańskich. Świątynia, oprócz prezbiterium, posadowiona była na planie kwadratu. Dobudowano do niej kruchtę, zakrystię i skarbczyk. Kościół pokryty był dachem gontowym, z wyjątkiem sygnaturki pokrytej blachą. Front kościoła wieńczyły dwie małe wieże. Ściany bocznie obite były szalunkiem. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze snycerskiej roboty. W głównym ołtarzu umieszczono malowany na drewnie obraz Matki Bożej, zasuwany obrazem z wizerunkiem św. Feliksa. W ołtarzach bocznych umieszczono obrazy malowane na deskach, przedstawiające Pana Jezusa i św. Antoniego. Na chórze postawiono siedmiogłosowy pozytyw. Cmentarz przykościelny ogrodzony był palisadą. Przy niej znajdowała się drewniana dzwonnica, oszalowana deskami i przykryta gontowym dachem, w której zawieszono jeden wielki dzwon. W 1799 r. Salomea z Brzozowskich Sołtykowa wyasygnowała sumę na wybudowanie murowanego kościoła oraz seminarium dla kleryków pochodzących z archidiaconatu kijowskiego (w 1802 r. fundusz został przez nią

A od najjaśniejszego Stanisława Augusta króla polskiego ze stanami Rzeczypospolitej aprobowany, [dnia] 14 grud[nia] 1776 [roku].

I od tegoż najjaśniejszego monarchy pomieniona plebania probostwem utytułowana [w] 1788 [roku].

Który fundusz nie ma poddaństwa, tylko grunt oddzielony we trzy zmiany i sianożęć na kosarzów 30; wolny wstęp do stawu i lasu starostwa zwinogrodzkiego na wszelką potrzebę i reparacją kościoła, plebanii, i na opał.

Sumy oznaczono i na zawsze zabezpieczono złp 1400; a oprócz tej sumy na światło i wino do kościoła postanowiono z tegoż starostwa zwinogrodzkiego corocznie wypłacać złp 200, która pomienioną sumę w czasie lustracji przez Komisją Podatkową od dochodów starościńskich na wieczne czasy odłączono, i za wieczne funduszowe w całość złp 1600 zabezpieczono, w sierp[niu] 1789 [roku].

Nadto z kałnobłockiego¹⁵⁶ klucza w tymże starostwie zwinogrodzkim będącego chrześcijanie i żydzi co rok obowiązani dawać po jednym kamieniu łaju.

Ks[iądz] proboszcz z pomienionej sumy corocznie ma opłacać ks[iądz]u wikaremu po złp 300. Takż utrzymywać organistego i jednego dziada do usług kościelnych.

Proboszczem [jest] w[ielebny] ks[iądz] Joachim Grabowski^b, ma lat 40.

powiększony). Prace budowlane rozpoczęto w 1800 r. po uzyskaniu zgody abp. Stanisława Sierżeńcewicza i gubernatora Wasyla Krasno-Miłaszewicza. W 1803 r. roboty zostały przerwane z powodu śmierci fundatorki. Ówczesny pleban Joachim Grabowski zwrócił się do departamentu cywilnego resortu spraw wewnętrznych o zgodę na przekazanie z kapitału zmarłej sum koniecznych do ukończenia budowy. Władze przychyliły się do jego prośby. Prace budowlane murowanego kościoła zakończono w 1819 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 92v; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 17–17v; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 50–51; Heleniusz [E.A. Iwanowski], *op.cit.*, s. 287–289; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 14, s. 689–696.

- b Joachim Józef Grabowski (1756–1829), urodzony w rodzinie szlacheckiej. Do kapłaństwa przygotowywał się w seminarium żytomierskim. Ordynariusz (1780), wikariusz przy katedrze żytomierskiej (1780–1782), komendarz w Korostyszewie (1782–1787) i Wielelnikach (1787–1788), pleban i dziekan w Fastowie (1788) i Zwinogrodce

¹⁵⁶ Ekaterynopol (Katerynopol), do 1795 r. Kalneblota (Kalnebloto) (ukr. Катеринопіль, ros. Катеринополь), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. zwinogrodzki.

Wikarym [jest] ks. Jan Sporadkiewicz^c, ma lat 49.
Szpitalu ani szkółki nie ma, ani też kaplicy.

Grunta zarabiają się i sianożęć uprzęta się najemnym ludem.

W tej parafii zdolnych do przyjmowania sakramentów znajduje się obojej w ogół płci parafianów 425; niezdolnych do przyjmowania sakramentów w ogół obojej płci 106; suma dusz wszystkich parafianów 531^d.

(1788–1805), kanonik kijowskiej kapituły katedralnej (1793–1798), dziekan fastowski (1789–1798), archidiakon kijowskiej kapituły kolegiackiej (1802–1810), kanonik kijowskiej kapituły erygowanej przy katedrze mohylewskiej (1810–1822), scholastyk żytomierski (1803–1829), prałat kapituły mohylewskiej (1822–1829), archidiakon kijowski (1802–1829) i białoruski (1824–1829), oficjał mohylewski (19.04.1819–1829). Mianowany biskupem pomocniczych dla archidiecezji mohylewskiej i biskupem tytularnym Amareny 7 sierpnia 1798 r. przez Piusa VI, ale o tym fakcie poinformowano go dopiero 24 października 1828 r. Zarządzał archidiecezją od 27 listopada 1828 r. do śmierci. Zob.: NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 20v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 33v–34, 106v, 113; *Directorium...* (Mohylew) 1803–1829, nlb.; *Directorium...* (Łuck) 1803–1829, nlb.; M. Banaśzak, *Grabowski Joachim*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, H.E. Wyczawski (red.), t. 1, Warszawa 1981, s. 579–580; J. Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohylowskiej*, Pińsk 1930, s. 9–10.

- c Jan Sporadkiewicz (1750–?), ordynariusz (1777) w obrządku greckounickim, wikariusz w Zwinogrodce (1792–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 92v; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 17v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 8.
- d Taką samą liczbę parafian podano w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r. Zob. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 93.

**GUBERNIA KIJOWSKA
UJAZD CZERKASKI
DEKANAT ZWINOGRODZKI¹⁵⁷**

15.

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY MOSZCZEŃSKI¹⁵⁸

Kościół¹⁵⁹ drewniany^a. Fundusz parafii moszczeńskiej w powiecie żytomirskim uczyniony od J.O. księżęcia Radziwiłła Michała¹⁶⁰, wojewody wileń[skiego], hetmana w[ielkiego] wojsk W[ielkiego] Ks[ięstw]a Lit[ewskiego], na jednego księdza świeckiego, razem z aprobatą od J.W. Kajetana Ignacego Sołtyka, biskupa emauseńskiego, koadiutora biskupa kijowskiego i czernichowskiego, i do metryk koroboracyjnych Królestwa Polskiego wpisany stanął [dnia] 24 aug[usta] 1754 [roku].

- ^a Pierwszy kościół, drewniany, zbudowano z fundacji księcia Jeremiego Wiśniowieckiego dla dominikanów. Został on zniszczony w czasie powstania Bohdana Chmielnickiego. Ponieważ traktat Grzymułtowski zakazywał osiedlania się w pasie nadgranicznym, miejscowość została odbudowana dopiero w połowie XVIII w. Wówczas postawiono dla osiedlających się tam katolików drewnianą świątynię pw. Narodzenia NMP. Wybudowano ją w 1754 r. na koszt Michała Kazimierza „Rybeńki” Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego, oraz jego syna Karola Stanisława „Panie Kochanku” (akt fundacji z 1753 r.). Kościół miał 25 łokci (14,9 m) długości, 10 łokci (5,9 m) szerokości i 24 łokcie (14,3 m) wysokości. Dobudowano do niego kruchtę, zakrystię i skarbczyk. Całość przykryto gontowym dachem. Na środku dachu wybudowano sygnaturkę. Ściany zewnętrzne oszalowano sosnowymi deskami. Wnętrze zdobyły trzy ołtarze prostej snycerskiej roboty. W ołtarzu głównym znajdował się malowany na desce obraz z przedstawieniem Narodzenia NMP, a na zasuwie malowany na płótnie obraz z wyobrażeniem św. Tomasza. Ołtarz boczny, postawiony od strony zakrystii, z obrazem św. Józefa, sprawili w 1785 r. Kajetan i Józef Kleczkowsy. Drugi ołtarz boczny, od strony skarbczyka, zawierał obraz św. Tekli. Na chórze postawiono pięciogłosowy pozytyw.

¹⁵⁷ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo wozniesieńskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat kijowski (1569–1793), powiat czerkaski (1793–1923).

¹⁵⁸ Moszny (ukr. Мошни, ros. Мошны), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

¹⁵⁹ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w krótkiej notatce dziekana Joachima Grabowskiego w podsumowaniu wizytacji dziekańskich przeprowadzonych w 1796 r., w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza latyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., w opisie funduszy parafialnych diecezji kijowskiej, sporządzonym w 1798 r., oraz w przedwizytacyjnych opisach parafii sporządzonych przez plebana Jana Nepomucena Sokołowskiego w 1798 i 1799 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94v–95; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 16v; f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 2; f. 3330, op. 1, sp. 72, k. 1–19; f. 3330, op. 1, sp. 74, k. 1–9; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 186.

¹⁶⁰ Michał Kazimierz Radziwiłł „Rybeńko” (1702–1762), wojewoda wileński (1744–1762), hetman wielki litewski (1844–1862).

¹⁶¹ Ignacy Feliks Morawski (1744–1790), pisarz wielki litewski (1783–1787), oraz jego żona Teofila Konstancja z Radziwiłłów (1738–1807).

Oznaczono na fundusz sumy złp 17000; od której sumy, rachując siedem od sta, powinien ks[iądz] proboszcz kontentować się procentem co rok wypadającym złp 1190, na dwie raty rozłożonym; z obligacją co tydzień odprawiania mszy dwóch, jedną za umarłych, a drugą za żywych. Jednak gdyby miał należytą wygodę dla siebie i ludzi na usługach będących ks[iędza] proboszcz[a], J.W. Morawscy, pisarzowie wielcy W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego], Ignacy, kawaler orderów polskich, i z książąt Radziwiłłów Teofila¹⁶¹, dziedzice klucza moszczeńskiego, oddali gruntu we trzy zmiany, bez poddanych, i sianozęci trzy wynoszących siana na wozów 90, albo i do 100 wozów, [dnia] 30 lipca 1784 [roku].

Grunt pomieniony zarabia się i sianozęci uprzęta się najemnym ludem.

Tegoż kościoła parafialnego jest proboszczem w[ielebnym] ks[iądz] Jan Nepomucen, kanonik kijowski, Sokołowski^b, mający lat 54.

Przy tym kościele wikarym *graeci ritus* ks. Józef Gdyszycki^c, ma lat 64.

Na cmentarzu przykościelnym znajdowała się czterospłowa drewniana dzwonnica, do połowy obita deskami i przykryta gontowym dachem, w której zawieszono dwa dzwony. Całość placu kościelnego ogrodzona była w części częstokołem, w części płotem z chrustu. Nowy kościół, murowany, wybudowano w latach 1857–1863 z fundacji księżnej Elżbiety Woroncowej z Branickich. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 72, k. 1–2; f. 3330, op. 1, sp. 74, k. 1–2; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 44–45; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 6, s. 732–739.

^b Sokołowski Jan Nepomucen (1748–?), ordynariusz (1777), pleban w Mosznach (1785–1805), kanonik kijowski (1797–1798), kanonik kapituły katedralnej w Żytomierzu (1798–1805). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 8v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 33v–34, 107, 113.

^c Józef Gdyszycki – w dostępnych obecnie źródłach brak o nim innych informacji.

1. kaplica^d, czyli kościółek do parafii moszczeńskiej należący w miasteczku Czerkasach¹⁶²; kapelanem ex-bazylianin Alimpiusz Angiełłowicz^e.

2. kościółek^f w miasteczku Medwedówka¹⁶³, ks. Fortunat Sznurecki^g, [z] zak[onu] ś[więtego] Franciszka *Conventualium*; [jest] kapelanem.

Kaplice pomienione funduszów nie mają, ale z dochodów kościelnych ks[ięź]a kapelani żywią się.

Do kościoła parafialnego organista i kantor, tylko dwóch należy.

Szkółki parafialnej i szpitalu nie ma.

¹⁶² Czerkasy (ukr. Черкаси, ros. Черкассы), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

¹⁶³ Medwedówka (Medwedowce, Danielgród) (ukr. Медведівка, ros. Медведевка), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

^d Kaplica publiczna wzniesiona z drewna sosnowego z fundacji Hieronima Janusza Sanguszki, wojewody wołyńskiego i starosty czerkaskiego. Zgodę na jej funkcjonowanie wydał w 1786 r. ks. Dziegciowski, kanonik kijowski i wizytator generalny diecezji kijowskiej. Postawiono ją blisko dworu Sanguszków. Miała 12 łokci (7,1 m) długości, 8 łokci (4,7 m) szerokości i 4 łokcie (2,3 m) wysokości ścian. Wnętrze zdobił jeden ołtarz, w którym umieszczono obraz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 72, k. 11–11v; f. 3330, op. 1, sp. 74, k. 6v.

^e Alimpiusz Angiełłowicz, sekularyzowany bazylianin, kapelan przy kaplicy w Czerkasach w parafii Moszny (1797–1799?). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 95; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 8v. Według protokołu wizytacji przeprowadzonej w 1800 r. od 1797 r. kapelanem był Gabriel Staborowski (ur. 1753). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 72, s. 12.

^f Kaplica publiczna wzniesiona z drewna sosnowego z fundacji Antoniego Barnaby Jabłonowskiego, kasztelana krakowskiego. Zgodę na jej funkcjonowanie wydał w 1786 r. ks. Dziegciowski, kanonik kijowski i wizytator generalny diecezji kijowskiej. Postawiono ją blisko dworu Sanguszków. Miała 12 łokci (7,1 m) długości z kruchtą, 8 łokci (4,7 m) szerokości i 8 łokci (4,7 m) wysokości ścian. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze. W środkowym umieszczono obraz Matki Bożej Berdyczowskiej ozdobionej srebrną sukienką. W ołtarzu znajdującym się po prawej stronie wisiał obraz św. Jana Nepomucena, a w ołtarzu po lewej stronie Pana Jezusa Nazareńskiego. Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 72, k. 11v–12; f. 3330, op. 1, sp. 74, k. 6v–7.

^g Fortunat Sznurecki OFMConv (ur. 1740), kapelan przy kaplicy w Medwedówce w parafii Moszny (1797–1800), komendant w Mosznach (1800–1801). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 95; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 8v; f. 3330, op. 1, sp. 72, s. 10, 12.

Obrządku łacińskiego dusz męskich znajduje się w ogół zdolnych i niezdolnych do sakramentów świętych [męskich dusz] 262; niewieścich dusz w ogół 192; *in unum* dusz 454^h.

^h Powizytacyjna notka o stanie parafii z 1796 r. wykazała 645 wiernych. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 16v. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., odnotował, że parafia liczyła 927 wiernych. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 186. W opisie przedwizytacyjnym, sporządzonym przez plebana w 1798 r., podano, że w parafii było 730 wiernych, w tym 593 dorosłych i 137 małoletnich. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 74, k. 9. W dokumencie tego samego rodzaju, sporządzonym w 1799 r., odnotowano, że w parafii było 738 wiernych, w tym 576 dorosłych i 162 małoletnich. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 72, k. 15.

GUBERNIA KIJOWSKA
UJAZD CZERKASKI
DEKANAT ZWINOGRODZKI¹⁶⁴

16.

PARAFIA SMILAŃSKA¹⁶⁵

Kościół¹⁶⁶ drewniany^a od J.O. ks[iąż]ę[c]ia Franciszka Ksawera Lubomirskiego¹⁶⁷, zbudowany na ufundowanie ks[ięży] Kapucynów, bez poddaństwa i płaty, ani też oznaczona ordynacją, [dnia] 1 novembra 1783 [roku].

Lecz gdy stała odmiana dóbr Smiły na hrabstwo dąbrowieńskie¹⁶⁸, między J.O. ks[iąż]ęciem [Franciszkiem Xawerym] Lubomirskim a j[aśnie] o[oświeconym] x[iąż]ę[c]iem taurydzkim Grzegorzem Potemkinem¹⁶⁹, recesował¹⁷⁰ J.O. ks[ią]że [Franciszek Ksawery] Lubomirski od funduszu ks[ięży] Kapucynów, [dnia] 17 septembra 1788 [roku].

a Pierwszą świątynię, drewnianą, pw. św. Barbary, wybudowano w 1762 r. z fundacji księcia Stanisława Lubomirskiego na górze zamkowej, między wałami. Została on zniszczona w czasie powstania hajdamaków w 1768 r. przez oddział Żeleźniaka w trakcie zdobycia zamku. Katolicy spotykali się później na modlitwę w prywatnym oratorium znajdującym się w domu Nowickiego, sędziego magdeburskiego. Nową świątynię, także drewnianą, pw. św. Franciszka Ksawerego, wzniesiono w 1777 r. z funduszy księcia Franciszka Lubomirskiego. Rok później erygowano przy kaplicy parafię. W 1781 r. właściciel dóbr smilańskich wystąpił do prowincjała kapucynów z propozycją utworzenia fundacji w celu wybudowania dla kapucynów kościoła i klasztoru. W 1783 r. przybyło do miasta trzech pierwszych zakonników. Zamieszkałi w drewnianej oficynie przy kaplicy (kapituła zakonna zatwierdziła fundację 21 maja 1784 r., 6 lutego 1785 r. konsystorz kijowski upoważnił kapucynów do tymczasowego objęcia kaplicy i parafii). W 1786 r. plac pod budowę kościoła i klasztoru poświęcił ks. [Józef] Malinowski, kanonik kijowski. Budowy jednak nie rozpoczęto, Franciszek Lubomirski sprzedał bowiem dobra faworytowi Katarzyny II księciu Grigorijowi Potiomkinowi. Wielu katolików pracujących w dobrach księżęcych zostało zwolnionych i wyjechało z miasta. Ponieważ objawili właściciele popierali prawosławie, a zobowiązania Lubomirskiego

164 Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo kijowskie (1569–1793), namiestnictwo wozniesieńskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1918); powiat kijowski (1569–1793); powiat czerkaski (1793–1923).

165 Smiła (Smieła) (ukr. Смiла, ros. Смела), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

166 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w powizytacyjnej notatce o stanie parafii, napisanej w 1796 r. przez dziekana Joachima Grabowskiego, w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza latyczowskiego, w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r., w opisie funduszy parafialnych diecezji kijowskiej, sporządzonym w 1798 r., w opisie przedwizytacyjnym, sporządzonym przez plebana Stanisława Trębickiego w 1798 r., oraz w protokole powizytacyjnym z 1801 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 93v–94; NIAB, f. 1781, op. 26, sp. 1375, k. 16; f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 1–13; f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 2v; f. 3330, op. 1, sp. 46, k. 1–13; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 183.

167 Franciszek Ksawery Lubomirski (1747–1819), od 1783 r. generał-major wojsk rosyjskich.

168 Dubrowna (Dąbrowna) (białorus. Дуброўна, ros. Дубровно), obecnie: Białoruś, obw. witebski, rej. dubrowieński.

169 Grigorij Potiomkin (1739–1791), od 1784 r. feldmarszałek, prezydent Kolegium Wojskowego (1784–1791).

170 Recesować – dawniej: odstąpić (zrzec się).

¹⁷¹ Woły karmne – dawniej: woły żywione (tuczone).

¹⁷² Konsukcesor (łac. *con successor*) – współdziedzic.

Za posesji J.O. ks[iąż]ęcia [Grzegorza] Potemkina dla księdza jednego komendarza wyznaczono kapitulacji corocznej pieniężnej sumy rubli starych 100, różnego zboża korcy 100, piwa beczek 24, wołów karmnych¹⁷¹ 4, dREW sążni 10.

Które wyznaczenie na fundusz trwało przez lat 3, aż do działu konsukcesorów¹⁷² J.O. ks[iąż]ęcia Potemkina dóbr Smiły. Gdy zaś stanął dział dóbr Smiły przez konsukcesorów J.O ks[iąż]ęcia Potemkina na sched 6, [dnia] 20 decembra 1794 [roku].

pozostały na papierze, kapucyni latem 1788 r. opuścili miasto. Konsystorz 7 września 1788 r. wyznaczył księdza diecezjalnego Józefa Kłosowskiego do objęcia parafii. Istniejący od 1777 r. kościół został poświęcony pw. św. Franciszka Ksawerego dopiero w 1794 r. przez ks. Rafała Czernichowskiego. Kaplica postawiona była w strukturze krzyżowej. Dobudowano do niej zakrystię i skarbczyk. Miała 37 łokci (22 m) długości, 6,5 łokcia (14,3 m) szerokości i 14 łokci (8,3 m) wysokości ścian – cała wysokość kaplicy z dachem wynosiła 21 łokci (12,5 m). Dach kaplicy i sygnaturka pokryte były gontem. Mimo szczupłych funduszy wiele dla upiększenia świątyni zdziałał pleban Stanisław Trębicki. Oszalował deskami sosnowymi zewnętrzne ściany. Zbudował dzwonnice i kruchtę, postawił we wnętrzu cztery ołtarze. W ołtarzu głównym znajdował się namalowany na desce, łaskami słynący obraz Matki Bożej, w 1794 r. przeniesiony ze wsi Kalihurka, oraz (na górze) obraz św. Franciszka z Asyżu. W ołtarzach bocznych umieszczono malowane na płótnie obrazy świętych: w drugim – Antoniego i Józefa, w trzecim – Tekli i Jana Nepomucena. W czwartym, niewielkim ołtarzyku zawieszono malowany na desce obraz Matki Bożej Częstochowskiej. Na chórze postawiono siedmiogłosowy pozytyw. Założony w 1783 r. cmentarz przy świątyni miał 50 łokci (29,7 m) długości i 58 łokci (34,5 m) szerokości. Całość została otoczona parkanem. Wejście na przykościelny cmentarz i do kaplicy od strony miasta znajdowało się w drewnianej dzwonnicy zbudowanej w ogrodzeniu. Wisiały w niej cztery dzwony, trzy duże i jeden mały. Starania o kościół nie zapobiegły destrukcji samej budowli, która na początku XIX w. wymagała rozebrania. Fundusze do zbudowania właściwego kościoła parafialnego wyprosił od hrabiego Aleksandra Samojłowa nowy administrator – o. Rajmund Wereszczyński OP. Budowę drewnianej świątyni, rozpoczętą w 1805 r., nadzorował kolejny pleban, ks. Maurycy Dziekoński. Prace ukończono cztery lata później. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 93v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 16; f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 1–1v, 3v, 12; f. 3330, op. 1, sp. 46, k. 1–1v; J. Chachaj, *Stan i odbudowa...*, s. 55–57; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 397–399; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10, s. 880–884.

Kościół smilański, parafialny jest utytułowany probostwem, i z każdej schedy, raz na zawsze postanowiono, do rąk w[ielebnego] ks[iędza] proboszcza po rubli miedzianych oddawać 200; co w jedno wynosi rubli miedzią 1200.

A z woli kawalera orderów polskich J.W. Gaspara Cieciszowskiego¹⁷³, biskupa kijowskiego, *qua loci ordinarii*¹⁷⁴ tak rozrządzono [w] 1795 [roku].

Na dwóch księży powinien w[ielebny] ks[iądz] proboszcz corocznie płacić rubli 100, czyni rubli 200; organistemu co rok rubli 50; zakrystianowi co rok rubli 50; dziadowi, czyli kalkanciście¹⁷⁵, co rok rubli 25, na reparacją aparatów co rok rubli 30; na wosk i wino dla kościoła co rok rubli 90; na reparacją kościoła co rok rubli 100; *in unum* ekspensu¹⁷⁶ rubli 545.

Reszta rubli 655 i z dochodów *stolae minoris*¹⁷⁷, także z dzwonów, do w[ielebnego] ks[iędza] proboszcza należy i *quarta pars funeralium*¹⁷⁸ w innych kościołach grzebiących się.

Gruntów osobnych i sianozęci nie ma, oprócz ogrodów i mieszkalnego placu.

Parafian do smilańskiego kościoła w ogół najduje się płci obojej z małoletnimi 2070^b.

Kościół smilańskiego proboszczem aktualnym, kanonik kijowski, w[ielebny] Stanisław Trębicki^c został 30 augusta 1795; ma wieku lat 49.

- b Protokół wizytacji przeprowadzonej w 1796 r. wykazał w parafii 1946 wiernych. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 36, k. 16. Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., odnotował, że parafia liczyła 2098 wiernych. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 183. Protokół wizytacji przeprowadzonej w 1798 r. oraz raport ks. Stanisława Trębeckiego, miejscowego plebana, spisany w 1798 r., odnotowały w parafii 2276 wiernych, w tym 1935 dorosłych i 341 małoletnich. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 11, 12v–13. W protokole wizytacji dziekańskiej z 1801 r. odnotowano, że parafia liczyła 2169 wiernych, w tym 1741 dorosłych i 428 małoletnich. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 46, k. 11v.
- c Stanisław Trębicki (1750–?), komendarz (1793–1795) i pleban (30.08.1795–1801) w Śmile, kanonik kijowski (1799). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9; f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 7; f. 3330, op. 1, sp. 46, k. 7v.

173 Kasper Kazimierz Cieciszowski (1745–1831), biskup kijowski (1785–1795), biskup niekanonicznej diecezji pińskiej (1797–1798), biskup łucki i żytomierski (1798–1828).

174 *Qua loci ordinarii* (łac.) – przez miejscowego ordynariusza.

175 Kalkancista – naciskający drągi wprowadzające powietrze do miechów przy organach.

176 Ekspensa (łac. *expensa*) – wydatek (koszt).

177 *Iura stolae minoris* (łac.) – mniejsze „prawo stuy” (dochody z posługi duszpasterskiej). Dochody z *iura stolae* dzielono na *maioris* (większe) i *minoris* (mniejsze).

178 *Quarta pars funeralium* (łac.) – czwarta część funeraliów. Zwyczajowo proboszczowi przysługiwała czwarta część ofiar składanych za nabożeństwa żałobne odprawiane za jego parafian w innych kościołach.

¹⁷⁹ Złotopol (Нулajpol) (ukr. Златопіль, ros. Златополь), obecnie: Ukraina, dzielnica Nowomyrhorodu (ukr. Новомиргород, ros. Новомиргород), obw. kirowohradzki, rej. nowoukraiński.

¹⁸⁰ Mokra Kalihurka (Kaliharka Mokra) (ukr. Мокра Калигурка, ros. Мокрая Калигорка), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. zwinogradzki).

¹⁸¹ Olszana (ukr. Ольшана, ros. Ольшана), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. zwinogradzki.

Wikariuszem ks. Stefan Domicki^d, *ritus graeci*, ma lat 60.

Wikariuszem zgim ks. Jan Dereńkowski^e, *ritus graeci*, ma lat 31.

Szpitalu i szkółki parafialnej nie ma w parafii. [k. 9v]

W parafii smilańskiej znajduje się kaplic sześć, n[umer]o 6.

1wsza kaplica w Złotopolu¹⁷⁹, formą kościoła, bez funduszu na kapłana, ze wszelkim iednak porządkiem do odprawiana świętych ofiar wybudowana [w] 1799 [roku]. Przy której kaplicy jest ksiądz Horoteusz Lisianiecki^f, z klasztoru humańskiego bazylianin, po przyjęciu obrządku łacińskiego, ma lat 62.

2ga kaplica w Kaliharce Mokrej¹⁸⁰, kształtem kościoła, z drzewa zbudowana; ma wszelki porządek do sprawowania świętych ofiar. Przy której kaplicy znajduje się ks. Bazyli Kamienski^g, *graeci ritus*; funduszu żadnego nie ma; ma lat 42.

3cia kaplica w Olszanie¹⁸¹, bez funduszu; jednak w porządku przyzwoitym do świętych ofiar administrowania, pod dozorem ks. Symeona Łaszczewskiego^h, *ritus graeci*, ma lat 42.

^d Stefan Domicki (1738–?), przyjął święcenia kapłańskie w obrządku grecko-unickim. Wikariusz w Śmile (1790–1799). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9; f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 7.

^e Jan Dereńkowski (1767–?), przyjął święcenia kapłańskie w obrządku grecko-unickim. Wikariusz w Śmile (1798–1801). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9; f. 3330, op. 1, sp. 46, k. 7v.

^f Horoteusz Lisianiecki (1736–1798), bazylianin z klasztoru humańskiego. Przeszedł na obrządek łaciński. Kapelan w Złotopolu w parafii smilańskiej (1797–1798). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9v. Protokół wizytacji z 1798 r. odnotowuje, że po jego śmierci kapelanem w Złotopolu został reformata Walenty Kobylański z klasztoru żorniskiego. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 7.

^g Bazyli Kamienski (1757–?), przyjął święcenia kapłańskie w obrządku grecko-unickim. Kapelan w Mokrej Kalihurce w parafii smilańskiej (1797–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9v.

^h Symeon Łaszczewski (1757–?), przyjął święcenia kapłańskie w obrządku grecko-unickim. Kapelan w Olszanie w parafii smilańskiej (1797–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9v.

4ta kaplica w dworze w[ielmożneg]o Goyziewskiego¹⁸² w Szpolu¹⁸³, przy której znajduje się ks. Tomasz Domanieckiⁱ, *graeci ritus*, ma lat 30.

5ta kaplica pokojowa w Horodyszczu¹⁸⁴, przy której kapelanuje ks. Symeon Falinkowski^j, mający lat 52.

6ta kaplica w miasteczku Kamionce¹⁸⁵, bez funduszu; przy tej kaplicy na usługach duchownych jest ks. Marek Maciewicz^k, bazylianin z klasztoru humańskiego, ma lat 52.

Najduje się przy kościele parafialnym smilańskim księży obrządku łacińskiego w[ielebny] ks[iądz] proboszcz i i ks. Horoteusz Lisianiecki, bazylianin, 2gi, n[umer]o 2; obrządku ruskiego księży 7. Ci księża ruskiego obrządku po odejściu parafianów swoich do nieunitów, przytulenie mają u w[ielebnego] ks[iędza] proboszcza.

182 Goyziewski – osoba nie rozpoznana.

183 Szpoła (Szpol) (ukr., ros. Шпола), obecnie: Ukraiński, obw. czerkaski, rej. zwinogradzki.

184 Horodyszcz (ukr., ros. Городище), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

185 Kamionka (ukr. Кам'янка, ros. Каменка), obecnie: Ukraina, obw. czerkaski, rej. czerkaski.

- i Domaniecki Tomasz (1769–?), przyjął święcenia kapłańskie w obrządku grecko-unickim. Kapelan przy dworze Goyziewskiego w Szpołej w parafii smilańskiej (1797–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9v.
- j Symeon Falinkowski (1747–?), przyjął święcenia kapłańskie w obrządku grecko-unickim. W wieku 52 lat kapelan przy kaplicy w Horodyszczu w parafii smilańskiej (1797–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9v.
- k Marek Maciewicz (1757–?), bazylianin z klasztoru humańskiego, kapelan przy kaplicy w Kamionce w parafii smiliańskiej (1797–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 94; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9v.

¹⁸⁶ Przynależność administracyjna Mikołajowa i Chersonia: Cesarstwo Rosyjskie (1744–1917), namiestnictwo wozniesieńskie (1795–1796), gubernia noworosyjska (1796–1802), gubernia mikołajewska (1802–1803), gubernia chersońska (1803–1921); powiat chersoński (1776–1923).

¹⁸⁷ Миколаїв (ukr. Николаїв, ros. Николаев), obecnie: Ukraina, obw. mikołajowski, rej. mikołajowski.

¹⁸⁸ Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisaniu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Siemakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 101v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 181.

[k. 9v]

GUBERNIA KATARYSŁAWSKA [UJAZD CHERSOŃSKI]¹⁸⁶

17.

PARAFIA MIKOŁAJEWSKA¹⁸⁷

Kościół¹⁸⁸ mikołajewski, wymurowany pod tytułem ś[więtę]o Józefa^a i z łaski dobrodziejów, jak kościół ufundowany, tak i ks[iądz] kurat opatruje się.

Kuratem jest ksiądz reformat Serafin Bankalary^b.

Usługa do kościoła z parafianów.

Parafianów najduje się płci obojej z małoletniemi w ogół dusz 60.

a Parafia katolicka powstała pięć lat po założeniu miasta, w 1799 r. Wierni należeli do wielu narodów (najwięcej Niemców i Polaków, nie brakowało także Włochów, Francuzów, Litwinów, Szwedów i Hiszpanów). Nabożeństwa odbywały się w tymczasowej murowanej kaplicy, wystawionej w 1794 r. z funduszy proboszcza i admirałowej Julii ze Stalińskich Greig oraz z darowizn miejscowych katolików. Kaplicę poświęcono 20 maja 1794 r. Miała 15 łokci (8,9 m) długości, 7 łokci (4,2 m) szerokości i 4 łokcie (2,4 m) wysokości. Znajdował się w niej jeden ołtarz. W latach 1822–1823 wybudowano nową niewielką murowaną świątynię parafialną, także pw. św. Józefa. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 101v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 181; Ł. Gędłek, T. Krzyżowski, M. Żurek, *op.cit.*, s. 128–129; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 7, s. 149.

b Serafin Bankalary (Bancalari) OFMRef (?–1819), proboszcz w Mikołajewie (1794–1819). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 201v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 9 v; *Directorium... (Mohylew)* 1820, nlb.

18.

PARAFIA CHERSOŃSKA¹⁸⁹

Kościół¹⁹⁰ drewniany^a, bez funduszu, tylko z łaski parafianów sposób życia ma ksiądz kurat i bez wyznaczenia pewnego na wszelkie potrzeby.

Kuratem jest ksiądz Elizeusz [Jakub Filip Schütz]^b, kapucyn.

Parafianów płci obojczy z małoletniemi znajduje się w ogół dusz 250.

- a Szczupłość źródeł nie pozwala jednoznacznie określić czasu powstania pierwszej świątyni katolickiej w mieście. Większość badaczy przyjmuje za wzmianką źródłową z 1887 r., że w 1787 r. władze wydzieliły plac pod budowę pierwszego kościoła. Na planie miasta z 1792 r. zaznaczony jest kościół katolicki, zwany „glinianym”. Historycy sądzą, że na planie oznaczono kościółek pw. Chrystusa Zbawiciela, którego drewniane ściany pokryto glinianą polepą, postawiony na ofiarowanym przez władze placu. Miał on kształt prostokąta o wymiarach 20 m na 12 m. W sprzeczności do tego przekazu pozostaje notatka o kościele sporządzona w 1797 r. w łyczowskim konsystorzu. Mówi ona, że drewniany kościół katolicki pierwotnie był ruską cerkwią należąca do skarbu państwa. Katolikom miały go przekazać władze państwowe. Do korpusu świątyni dobudowano zakrystię, a całość budynku pokryto gontowym dachem. Kościół miał 20 łokci (11,9 m) długości, 12 łokci (7,1 m) szerokości i 8 łokci (4,8 m) wysokości. Wewnątrz był jeden ołtarz. Świątynię otaczał przykościelny cmentarz ogrodzony parkanem. Na cmentarzu stała drewniana dzwonnica kryta gontowym dachem. W 1820 r. w miejscu świątyni wybudowano murowany kościół pw. św. Piusa i św. Mikołaja. Po przebudowie i dodaniu wieży konsekrowano go pw. św. Antoniego. W 1847 r. świątynia stała się katedrą nowo powstałej diecezji chersońskiej. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 100v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 182; Ł. Gędek, T. Krzyżowski, M. Żurek, *op.cit.*, s. 101–102; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 1, s. 571–575.
- b Elizeusz (Jakub Filip) Schütz OFMCap (1747–po 1805), Niemiec urodzony w Czeskich Budziejowicach. Wstąpił do kapucynów prowincji czesko-morawskiej 24 lipca 1767 r. Duszpasterz w katolików w Moskwie (1741–1762), na Syberii wśród zesłanych tam konfederatów barskich oraz w Mozdoku (1791), proboszcz w Chersoniu (1797–1805). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 200v; NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 34v–35, 110, 114; J.L. Gadacz, *op.cit.*, t. 2, s. 276–277; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 308, 309, 405.

189 Chersoń (ukr., ros. Херсон), obecnie: Ukraina, obw. chersoński, rej. chersoński.

190 Informacje o parafii z tego okresu odnajdujemy także w „opisanu kościołów parafialnych” z 1797 r., sporządzonym na potrzeby konsystorza łyczowskiego, oraz w krótkiej notatce o parafii, podpisanej przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłanej do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 100v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 182.

¹⁹¹ Przynależność administracyjna: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia kijowska (1796–1925); powiat winnicki (1566–1793); powiat lipowiecki (1793–1923).

¹⁹² Żorniszczce (ukr., ros. Жорнище), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. winnicki.

¹⁹³ Obecnie znana jest tylko krótka notatka o parafii, podpisana przez bp. M.R. Sierakowskiego i przesłana do Petersburga 22 stycznia 1797 r. Zob. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 174.

¹⁹⁴ Łukasz Strutyński, starosta horodelski (1764). Podpisał się pod aktem elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego jako delegat województwa kijowskiego (1764). Starosta horodelski (1797), właściciel Lipowca (1797).

¹⁹⁵ Juliana z Rościszewskich Strutyńska, *primo voto* Błędowska (1735–1758), starostina horodelska (1735–1747).

[k. 10]

GUBERNIA BRACŁAWSKA [UJAZD LIPOWIECKI]¹⁹¹

19

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY ŻORNISKI¹⁹² w ujeździe lipowieckim, ks[ięży] reformatów

Kościół¹⁹³ i klasztor murowany, ale jeszcze nie skończony^a; od J.W. Łukasza Strutyńskiego¹⁹⁴, starościca horodelskiego zaczęty, a od J.W. Strutyńskiej¹⁹⁵, starościny horodelskiej okończony [w] 1766 [roku]

Dóbr żadnych nie mają, ani legacji nie przyjmują księży reformaci, oprócz jałmużny przychodzącej na msze, z których i z względów dobrodziejów sustentują się.

Mieszkańców liczą kapłanów 10, a braciszków 4.

Jednak nie są wszyscy w klasztorze, ale dla pomocy ka[ięzom] plebanom są do różnych miejsc wysłani.

1. przy kościele machnowieckim ks. Jerzy Krajewski, ma lat 47.

a Kościół pw. św. Jana Ewangelisty oraz klasztor dla reformatów rozpoczęto murować w 1766 lub 1767 r. z fundacji Łukasza Strutyńskiego i jego matki Juliany z Rościszewskich Strutyńskiej, *primo voto* Błędowskiej, starościny horodelskiej. Główne roboty budowlane ukończono dość szybko, ale prace wykończeniowe zakończono dopiero w XIX w. Zakonnicy, zgodnie ze swoją regułą, żyli z jałmużny. Przy klasztorze prowadzono szkołę i szpital, do którego można było przyjąć ośmiu ubogich. Z powodu szczupłości zachowanych źródeł, na co narzekał Jan Marek Giżycki, nie bardzo wiemy, kiedy przy kościele erygowano parafię. W notce wysłanej do Petersburga w styczniu 1797 r. podano, że przy kościele była parafia, do której należało 132 wiernych. W sporządzonym pod koniec tego roku opisie parafii diecezji latyczowskiej odnotowano, że Żorniszczce i 12 wsi sąsiadujących z miasteczkiem wchodziło w skład parafii ilinieckiej. Dopiero w prezentowanym tutaj spisie parafii włączonych do archidiecezji mohylewskiej, sporządzonym w 1799 r., kościół reformacki określan jest jako siedziba parafii. Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 27; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 174; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 14, s. 831–835; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły...*, s. 205–206.

2. przy kościele przyłuckim ks. Barlaam Kisielewski^b.
3. przy kościele tetyowskim ks. Roch Turski.
4. przy kościele ilinieckim ks. Modest Sobczyński^c.
5. przy kaplicy peczarskiej¹⁹⁶ ks. Sylwester Wągrowski^d,
ma lat 72.

6. przy kaplicy napodowieckiej¹⁹⁷ ks. Walerian Chrzanowski^e, [ma lat] 57.

7. w smilańskiej parafii ks. Walenty Kobylański^f, ma lat 39.

Ci pomienieni księża, jedni są za wiedzą *Ill[u]str[is]simi Loci Ordinarii*, inni za dozwoleństwem zwierzchności klasztoru swego.

- b Barlaam Kisielewski OFMRef (1765–?), ordynariusz (1795). Przypisany do klasztoru żornickiego (przynajmniej w latach 1799–1805), w 1799 r. miał pomagać w duszpasterstwie w Starej Przyłuce (w edytowanym tutaj dokumencie nie występuje jednak w opisie parafii przyłuckiej). Zakrystianin w Żorniszczach (1802–1805). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 7, 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v–141.
- c Modest Sobczyński OFMRef (1753–?), ordynariusz (1783). Przypisany do klasztoru żornickiego (przynajmniej w latach 1799–1803), w 1799 r. miał pomagać w duszpasterstwie w Ilińcach (w edytowanym tutaj dokumencie nie występuje jednak w opisie parafii ilinieckiej). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 2, 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 59–60.
- d Sylwester Wągrowski OFMRef (1727 lub 1733–?), ordynariusz (1755). Przypisany do klasztoru żornickiego (przynajmniej w latach 1796–1805), kapelan w Peczerze (1799), spowiednik w Żorniszczach (1800–1805). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74; f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v–141.
- e Walerian Chrzanowski OFMRef (1742 lub 1748–?), ordynariusz (1790). Przypisany do klasztoru żornickiego (przynajmniej w latach 1796–1805), kapelan w Napadówce (1799). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74; f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v–141.
- f Walenty Kobylański OFMRef (1760–?). Przypisany do klasztoru żornickiego (przynajmniej w latach 1796–1799), gwardian w Żorniszczach (1797), kapelan w Złotopolu (1798–1799). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 35, k. 7; f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74.

¹⁹⁶ Peczera (ukr. Печера, ros. Печёра), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. tulczyński.

¹⁹⁷ Napadówka (ukr. Нападівка, ros. Нападовка), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. lipowiecki.

W klasztorze jeden ks. Kazimierz Turczyński^g, gwardian, [ma lat] 57; drugi ks. Rafał Czerniechowski^h; trzeci ks. Andrzej Barszczaⁱ, ma lat 63.

Braciszków imiona i przezwiska: brat Wincenty Niwiński^j, ma lat 70; b[rat] Hipolit Bukiewicz^k, ma lat 68; b[rat] Jupiter Turchel^l, ma lat 58; b[rat] Witalian Paszkowski^m, ma lat 53.

Parafianów płci obojej z małoletnimi w ogół dusz 129ⁿ.

A spowiadało się w czasie wielkanocnym i komunikowało dusz 402.

g Kazimierz Turczyński OFMRef (1742-?), brat laik. Przebywał w klasztorze żorniskim (przynajmniej w latach 1796-1799). Gwardian w Żorniszczach (1799). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74.

h Rafał Czerniechowski OFMRef (1762-?), ordynariusz (1789). Przebywał w klasztorze żorniskim (przynajmniej w latach 1799-1805). Mansjonarz w Żorniszczach (1805). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v-141.

i Andrzej Barszcza OFMRef (1736-?). Przebywał w klasztorze żorniskim w 1799 r. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10.

j Wincenty Niwiński OFMRef (1729-?), brat laik. Przebywał w klasztorze żorniskim (przynajmniej w latach 1796-1805). Zob.: RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74; f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v-141.

k Hipolit Bukiewicz OFMRef (1731-?), brat laik. Przebywał w klasztorze żorniskim (przynajmniej w latach 1796-1805). Zob.: RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74; f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 140v-141.

l Jupiter Turchel OFMRef (1741-?), brat laik. Przebywał w klasztorze żorniskim w 1799 r. Zob. NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10.

m Witalian Paszkowski OFMRef (1746-?), brat laik. Przebywał w klasztorze żorniskim (przynajmniej w latach 1796-1799). Zob.: NIAB, f. 3330, op. 1, sp. 39, k. 10; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 74.

n Biskup M.R. Sierakowski w krótkim opisie parafii, przesłanym do Petersburga w styczniu 1797 r., odnotował, że parafia liczyła 132 wiernych. Zob. RGIA f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 186.

**GUBERNIA BRACŁAWSKA
UJAZD HAJSYŃSKI¹⁹⁸**

20.

**PARAFIA KUMAŃSKA [!]¹⁹⁹
ks[ięży] kapucynów**

Kościół i klasztor murowany^a, ale jeszcze nie skończony, od J.W. Antoniego Juroszyńskiego, marszałka ujazdu hasyńskiego²⁰⁰, a przez J.W. Zachariasza²⁰¹, ojca zacząty; fundusz [zapisany] 13 listopada 1772 [roku].

Mieszka kapłanów trzech, braciszek jeden.

1. ks. Aurelian [Antoni Ziębiński]^b, prezydent klasztoru, ma lat 57.

- a Klasztor dla kapucynów ufundował Zachariasz Jaroszyński, podstoli winnicki. Z taką propozycją wystąpił w 1772 r. (w maju 1772 r. upublicznił tę informację bp Feliks Turcki, a zgodę na fundację podpisał 13 listopada 1773 r.). Oficjalny dokument fundacyjny Zachariasz Jaroszyński wystawił 5 października 1773 r., choć już 7 maja 1773 r. kapucyni obecni na kongregacji definitorialnej skierowali do miasteczka pierwszych braci, którzy zamieszkałi w tymczasowej rezydencji z kaplicą. W tym czasie zaprowadzono w mieście metryki, co świadczyłoby o równoczesnej z fundacją klasztoru i kościoła erekcji parafii. Prace budowlane klasztoru i kościoła św. Jana Nepomucena rozpoczęto 2 sierpnia 1774 r. Budowa klasztoru została ukończona we wrześniu 1799 r. Kościół w surowym stanie stał już w 1805 r., choć nabożeństwa odprawiano w chórze zakonnym od 1802 r. Prace wykończeniowe trwały do 1814 r., finansowane przez Antoniego Jaroszyńskiego, syna i spadkobiercę fundatora. Zob.: DACHmO, f. 685, op. 4, sp. 22, k. 168–171v; f. 685, op. 4, sp. 30, k. 58–61v; P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 89–118; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 4, s. 873–874; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły...*, s. 269–271.
- b Aurelian (Antoni) Ziębiński OFMCap (1743–1805). Wstąpił do zakonu 25 czerwca 1762 r. w Rozwadowie. Kaznodzieja, przełożony, gwardian, definitor. Należał do wspólnoty zakonnej w Kunie (1784–1788, 1796–1798, 1804–1805). Przełożony hospicjum w Kunie (21.05.1784), gwardian w Winnicy (16.05.1788–1790), gwardian w Kunie (29.04.1796–1798), gwardian we Włodzimierzu Wołyńskim (21.01.1800–1801). Zob.: P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 92, 313, 348–349; J.L. Gadacz, *op.cit.*, t. 2, s. 473.

198 Hajsyn (ukr., ros. Гайсин), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. hajsyński. Przynależność administracyjna parafii w Kunie: Rzeczpospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie (1569–1793), Cesarstwo Rosyjskie (1793–1917); województwo braclawskie (1569–1793), namiestnictwo braclawskie (1793–1796), gubernia podolska (1796–1925); powiat braclawski (1566–1793); powiat hajsyński (1793–1923).

199 Błędna nazwa, zapewne autorowi chodzi o parafię przy kościele kapucynów w Kunie. Parafia ta należała jednak do diecezji kamienieckiej. Kuna (ukr., ros. Куна), obecnie: Ukraina, obw. winnicki, rej. hajsyński.

200 Antoni Jaroszyński (1762–1829), marszałek powiatu hajsyńskiego.

201 Zachariasz Jaroszyński (1700–1774), starosta dymidowski (1759–1774).

2. ks. Hilarion [Andrzej Łuczyński]^c, wikary klasztoru, ma lat 60.

3. ks. Kasjan [Józef Wysokiński]^d, spowiednik, ma lat 66.

Braciszek Kazimierz [Karol Bujanowski]^e, ma lat 46.

Sum legacyjnych ten klasztor nie ma, ani wsi, ani szkółki, ani też szpitalu.

Parafianów wiele dusz znajduje się; liczy nie ma, ale wiele spowiedzi wielkanocnych odprawiło się, płci obojej położony ogół 845.

^c Hilarion (Andrzej) Łuczyński OFM^{Cap} (1739–1806). Węgier urodzony w Preszowie. Wstąpił do zakonu 28 stycznia 1762 r. w Rozwadowie. Był kaznodzieją i przełożonym. Wikariusz w Kunie (1799), gwardian w Kunie (19.05.1805–1806). Należał do wspólnoty w Chodorkowie (1806). Zob.: P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 38, 92; J.L. Gadacz, *op.cit.*, t. 2, s. 11.

^d Kasjan (Józef) Wysokiński OFM^{Cap} (1734–1799), urodzony na Podlasiu. Wstąpił do zakonu 2 października 1752 r. w Lubartowie, pełnił obowiązki kaznodziei i wikariusza. Spowiednik w Kunie (1798–1799). Zob.: P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 92; J.L. Gadacz, *op.cit.*, t. 2, s. 449.

^e Kazimierz (Karol) Bujanowski OFM^{Cap} (1756–1815), brat laik, urodzony w Kamieńcu Podolskim. Wstąpił do zakonu 17 grudnia 1778 r. w Uściługu. Kwestarz w Uściługu (1795). Przebywał w klasztorze w Kunie (1799) i Lubieszowie (1807–1815). Zob.: P.R. Jankiewicz, *op.cit.*, s. 140–141, 285; J.L. Gadacz, *op.cit.*, t. 1, s. 312.

NOTACJA KS[IEŻY] DZIEKANÓW

Dziedkan lipowiecki w[ielebny] ks. Tomasz Staroszkiewicz.

Dziedkan zwinogrodzki w[ielebny] ks. [Joachim] Grabowski.

Dziedkan skwirski w[ielebny] ks. Tadeusz Trębicki^a.

Dziedkan chersoński w[ielebny] ks. Łazarz [Dominik] Torosiewicz^b.

Dziedkan skorieński – niewiadomy.

^a Tadeusz Trębicki, w tekście błędnie zapisano imię dziekana. Dziekanem skwirskim był wówczas Franciszek Trębicki, pleban w Pawołoczy.

^b Łazarz Dominik Torosiewicz (?–1811?). Kształcił się we Lwowie, w alumnacie teatynów, od retoryki do teologii (1771–1780). Ordynariusz (1780) we Lwowie, mianowany przez abp. Waleriana Tumanowicza. Wikariusz w Raszkowie (1780–1850), misjonarz wśród Ormian katolików na Krymie (1785–1786), pleban w Bałcie (14.02.1786–1799), kanonik latyczowski (1795–1798), dziekan chersoński (1795–1799). Zob.: DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 97v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2924, k. 184; f. 822, op. 12, sp. 2925, k. 168–169; S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 75, 140.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Państwowe Archiwum Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim (DACHmO)

sygn. f. 685, op. 4, sp. 22, [Wizytacyjne opisanie kościołów zakonnych diecezji kamienieckiej, 1824.]

sygn. f. 685, op. 4, sp. 30, Wizyty Metropolitalne czternastu Klasztorów z roku 1829.

Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu (DAŻO)

sygn. f. 90, op. 1, sp. 213b, Wizyty Jeneralne XX. Piarów, Reformatów, Bonifratrów, Brygidek i Sióstr Miłosierdzia do r. 1799 do r. 1805.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 405, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Pohrebyskiego... uczyniona 1829 roku miesiąca Maja 6 Dnia.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 3, Opisanie Kościołów Parafialnych, 1797.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 11, Wizyty jeneralne Kościołów Świeckich w Dekanatach: Dubieńskim, Krzemienieckim, Ostrogskim, Zaslawskim i Starokonstantynowskim w r. 1799^m.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku (NIAB)

f. 1781, op. 26, sp. 1373, Opisanie Kościoła Parafialnego Białopolskiego podług punktów podanych, [1796].

f. 1781, op. 26, sp. 1375, Opisanie stanu Kościoła Humańskiego Parafialnego... [1797]; Wiadomości... o stanie Kościołów Dekanatu Zwinogrodzkiego w krótkości uczyniona w Roku 1796; [Opisanie stanu Kościoła Zwinogrodzkiego Parafialnego...], [1796]; Rapport od Kościoła Parochialnego Łysiańskiego... R[ok]u zeszłego 1797 podany.

f. 1781, op. 26, sp. 1376, Praeposito Ecclesiae Parochialis Chodorcovien-sis Ordinis Praedicatorum ...reportum, [1798]; Opisanie Kościoła Pawołockiego i stau beneficjum w Roku 1797.

f. 3330, op. 1, sp. 11, Responsiones ad octodecim Pastoralia puncta, sub tempus visitationis Decanalıs ab Ecclesia Bililoviensis Anno D[omi]ni 1784 d[ie] 21 Mensis Julii tradita.

f. 3330, op. 1, sp. 13, Inventarium Ecclesiae Parochialis Pawołocencis sub tempus I.A.D. Francisci Trębicki introductionis, conscriptum 1785 die Augusti 15 in Pawołocz; Opisanie na Punkta J.W. Pastorza z Plebanii Pawołockiej Tysiąc Siedemset Osiemdziesiątego Czwartego Roku.

f. 3330, op. 1, sp. 30, Opisanie Kościoła Parochialnego Bilyłowskiego na Wizycie Dekanalnej Dnia 10. Sierpnia 1796 Roku.

- f. 3330, op. 1, sp. 35, Plan Kościoła Parafialnego Smieleńskiego w czasie wizyty Dekanalnej Aituiaący się w Smile, spisany R[ok]u Pańskiego 1798⁸⁰.
- f. 3330, op. 1, sp. 36, [Krótkie sprawozdanie o stanie kościołów i klasztorów w diecezji kijowskiej,] 1798.
- f. 3330, op. 1, sp. 39, Krótkie zebranie dla wiadomości Officio Metropolitanano Archidioecesis Mohiloviensis przyłączonych parafialnych kościołów, tak księży świeckich jako i zakonnych curam animarum utrzymujących, i dusz parafialnych w ogół płci obojej z małoletnimi znajdujących się, z raportów do wprzód należących diecezjów w uprzędzonych latach uczynionych [w] 1799 r[ok]u wynotowane.
- f. 3330, op. 1, sp. 43, Opisanie Kościoła Białopolskiego podług punktów przez W.J. Xiędza Dziekana Skwirskiego nadesłanych na Wizytę Dekanalną przeze mnie Xiędza Kazimierza Żyznowskiego Proboszcza Białopolskiego sporządzone, [1799].
- f. 3330, op. 1, sp. 44, Odpisanie na punkta, wraz z uwiadomieniem o Wizycie Dziekańskiej, przysłane oraz Inwentarz Kościoła Parafialnego Wołodarskiego... Dziekanowi Skwirskiemu Oddane, [1801].
- f. 3330, op. 1, sp. 46, Wizyta Dekanalna Roku 1801⁸⁰ Dnia 14 Maja Expedyowana na Grącie Kościoła Parafialnego Smieleńskiego... przez J.X. Joachima Grabowskiego Kanonika Katedralnego Żytomińskiego, Proboszcza y Dziekana Zwinogrodzkiego w następujący sposób.
- f. 3330, op. 1, sp. 59, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Białopolskiego... uczyniona 1829 R[ok]u Miesiąca Maja 15 Dnia.
- f. 3330, op. 1, sp. 64, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Machnowieckiego... uczyniona 1829 R[ok]u Miesiąca Maja 24 Dnia.
- f. 3330, op. 1, sp. 65, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Pohrebyckiego... Roku 1819 Miesiąca Grudnia 14 Dnia uczyniona.
- f. 3330, op. 1, sp. 72, Wizyta Dekanalna Kościoła Parochialnego Moszczeńskiego w Roku Tysiąc siedemset dziewięćdziesiątym dziewiątym, miesiąca września odprawiona.
- f. 3330, op. 1, sp. 74, [Opisanie Kościoła Parafialnego Moszczeńskiego,] 1798.
- f. 3330, op. 1, sp. 79, Inwentarz Kościoła Borszczaiowskiego przy oddaniu Rządu tego Kościoła i parafii J.X. Jozafatowi Styczyńskiemu Roku 1828. Czerwca 18. Dnia na gruncie spisany.
- f. 3330, op. 1, sp. 83, Wizyta Jeneralna Kościoła Parafialnego Tetyjowskiego... uczyniona 1828 Roku, Miesiąca Października, 16 Dnia.
- f. 3330, op. 1, sp. 84, Jeneralna Wizyta Kościoła Parafialnego [!] Umańskiego Roku 1828.
- f. 3330, op. 1, sp. 85, Wizyta Generalna Kościoła Parafialnego Bililowskiego... w dniu 10 Maja 1829 Roku w Bililówce odprawiona.

- f. 3330, op. 1, sp. 93, [Opis wizytacyjny parafii w: Wołodarce, Koszowatach, Tetyjowie, Borszczajowie, Toporach, Różyńie, Nowosielicy, Chodorkowie, 1830].
- f. 3330, op. 1, sp. 96, Wizyta Dziekańska Kościoła Parafialnego Biliłowskiego... za Rok 1831 uczyniona.
- f. 3330, op. 1, sp. 115, Wizyta Dekanalna Kościoła Parafialnego Pawołockiego... uczyniona za Rok 1831, Roku 1832. Miesiąca Sierpnia 1. Dnia.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu (RGIA)

- f. 822, op. 12, sp. 2590, Wiadomość o Duchowieństwie Świeckim i Zakonnym z gromadzeń z Archi-Dyecezyi Mohilewskiej zebrana y do Rzymsko-Katolickiego Duchownego Koollegium za rok 1803 [i 1805] podana.
- f. 822, op. 12, sp. 2924, [Krótkie opisanie parafii diecezji łatyczowskiej, 1797].
- f. 822, op. 12, sp. 2925, [Raporty plebanów parafii diecezji łatyczowskiej, 1797–1798].

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Atlas Rossijskoy imperii, izdannyy dlya upotrebleniya yunoshstva v 1794 [godu] v Sanktpeterburge, [no 17, Karta] Minskoy, Izyaslavskoy i Bratslavskoy gubernii, [Sankt-Peterburg] 1794.*
- Atlas Rossijskoy imperii, sostoyashchyy iz" 52 kart". Izdannyy vo grade S. Petra v" leto 1796 ye, a tsarstvovaniya Yekateriny II XXXV ye. Karta Voznesenskago Namestnichest[va], no 48, [Sankt-Peterburg 1796].*
- Directorium Officii Divini et Missarum generale pro utroque clero Archidioecesis Mohileviensis in annum Domini MDCCCIII, Polocie [1802].*
- Directorium Officii Divini et Missarum generale pro utroque clero Archidioecesis Mohileviensis in annum Domini MDCCCV–MDCCCXXVIII, Mohileviae [1804–1827].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCII–MDCCCXXIX... Conscriptum ac Editum, Luceoriae [1801–1828].*
- Directorium officii Divini ac missarum ad usum diaecesis Luceoriensis pro anno Domini MDCCXCIX... conscriptum ac editum, Berdyczoviae [1798].*
- Heleniusz [E.A. Iwanowski], *Wspomnienia polskich czasów dawniejszych i późniejszych*, t. 1, Lwów 1894.
- O bytii v" Rossii dlya isповedayushchikh" Rimskuyu veru shesti Diotseziyam"; o soderzhanii Arkhiépiskopa, Yepiskopov" i pri nikh" Suffraganov" i Offitsialov" General'nykh"; o perenose na apellyatsiyy del" iz" Konsistorii; o zavisimosti chinov" i dolzhnostey tserkovnykh", a takzhe Seminarii i shkol" ot Arkhireyev"; o zapreshchenii prinimat*

- ili pomeshchat Inostrannykh" Dukhovnykh"; o imenovanii Arkhie-piskopa Mogilevskago Mitropolitom"; o prebyvanii yego i o neimenii yemu snoshenii s Inostrannymi zemlyami, bez" dozvoleniya Verchnoy vlasti, 28 IV 1798 (nr 18.504) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 25: 1798–1799, Sankt-Peterburg" 1830, s. 222–224.*
- O naznachenii granits" Guberniyam": Novorossiyskoy, Kievskoy, Minskoy, Vol'inskoy, Podol'skoy i Malorossiyskoy, i o razdelenii ikh" na uyezdy, 29 VIII 1797 (nr 18.117) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 24: C" 6 noyabrya 1796 po 1798, Sankt-Peterburg" 1830, s. 707–710.*
- O novom" razdelenii Gosudarstva na Gubernii, 12 XII 1796 (17.634) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 24: C" 6 noyabrya 1796 po 1798, Sankt Peterburg" 1830, s. 229–230.*
- O prinyatii prisyagi ot" zhiteley vnov" prisoyedinennykh" k" Rossii ot" Pol'shi, pri poslednem" yeya razdelenii, oblasti; ob" ustroystve onykh" na osnovanii Uchrezhdeniya o Guberniyakh" i ob" ustanovlenii Tamozhen", takzhe pogrannichnoy tsepi strazhi na novoy granitse, 1 V 1795 (nr 17.323) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 691–692.*
- O prisoyedenenii k" Rossii ot" Pol'shi nekotorykh" Oblastey, i ob" uchrezhdenii iz" onykh" Guberniy: Minskoy, Izyaslavskoy i Bryatslavskoy, 13 IV 1793 (nr 17.112) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 417–419.*
- O sostavlenii Bratslavskago Namestnichestva iz 13 okrugov", 22 V 1795 (nr 17.334) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 700–701, 733.*
- O uchrezhdenii Volynskoy i Podol'skoy Guberniy pervoy iz" 13, a posledney iz" 12 uездov", 5 VII 1796 (nr 17.352) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 nayabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 727–728.*
- O vozstanovlenii v" Malorossii pravleniya i sudoproshzvodstva sobrazno tamoshnim" pravam" i prezhnim" obryadom", 29 XI 1796 (nr 17.594) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 24: C" 6 noyabrya 1796 po 1798, Sankt-Peterburg" 1830, s. 212–213.*
- Ob" otkrytii Voznesenskago Namestnichestva, 13 VI 1795 (nr 17.343) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 709.*
- Ob" uchrezhdenii Kievskogo Namestnichestva, 16 IX 1781 (nr 15.228) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1781 po 1783, Sankt-Peterburg" 1830, s. 247.*

- Ob" uchrezhdenii v Kievskom" i Chernigovskom" Namestnichestvakh" uezdnykh" gorodov" iz" mestecek" i ob" otkrytii tam" Pristutstvennykh" mest"; ob" obraze udovletvoreniya vladel'tsov", koit' mestecki sii prinadlezhali; i o napolnenii ikh" potrebnymi chinovnikami, 29 X 1796 (nr 17.526) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 21: C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 967–968.*
- Ob" uchrezhdenii Voznesenskoy Gubernii iz" chasti, otkhodyashchey ot" Bryatslavskoy Gubernii iz" zemli, ot" Porty priobretennoy, i iz" trekh" uezdov" Yekaterinoslavskago Namestnichestva: Khersonskago, Yelisa-vetgradskago i Novomirgorodskago, 27 I 1795 (nr 17.300) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 641–644.*
- Ob" uchrezhdenii dlya Rimskago ispovedaniya v" Guberniyakh": Min-skoy, Volynskoy, Podol'skoy, Bratslavskoy i Voznesenskoy dvukh" Yeparkhiy, pod naimenovaniem" Pinskoy i Latichevskoy, 6 IX 1795 (nr 17.379) [w:] Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23: C" 1789 po 6 nayabrya 1796, Sankt-Peterburg" 1830, s. 761–762.*
- Raporty generalnykh wizytatorov z r. 1785, T. Wierzbowski (wyd.), Warszawa 1914.*
- Relacja o stanie diecezji kijowskiej biskupa K. K. Cieciszowskiego z roku 1793, B. Kumor (oprac.), „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 62 (1993), s. 149–160.*
- Wielądka W.W., Heraldyka czyli opisanie herbów, w iakim który iest kształcie oraz Familie rodowitey Szlachty Polskiej i W. X. Litewskiego z ich herbami..., t. 1, cz. 1, Warszawa 1792.*

OPRACOWANIA

- Arkhivy Belarusi. Fondovyy katalog gosudarstvennykh arkhivov Respubliki Belarus', <https://fk.archives.gov.by/fond/129643> [dostęp: 10.12.2022].*
- Bakovets'ka O., Rymo-katolyts'ka Tserkva Ukrayini kintsya XVIII–XIX stolit' v suchasniy istoriografii, „Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Istorychni nauky”, 10 (2017), nr 1, s. 115–122.*
- Banaszak M., Grabowski Joachim [w:] Słownik polskich teologów katolickich, t. 1, H.E. Wyczawski (red.), Warszawa 1981, s. 579–580.*
- Barącz S., Rys dziejów ormiańskich, Tarnopol 1869.*
- Bilousov YU., Kyivivs'ko-Zhytomyrs'ka ryms'ko-katolyts'ka yeparkhiya. Istorychnyy narys, Zhytomyr 2000.*
- Boudou A., Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu, t. 1, Kraków 1928.*

- Burav'skyy O., *Rymo-katolyts'ka tserkva na Pravoberezhnyi Ukraini (kinets' XVIII–pochatok XIX st.)*. Monohrafiya, Zhytomyr 2013.
- Chachaj J., *Rozwój sieci świątyń katolickich obrządku łacińskiego na terenie diecezji kijowskiej do połowy XVII wieku* [w:] *Ecclesia – Cultura – Potestas*, P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak (red.), Kraków 2006, s. 85–104.
- Chachaj J., *Stan i odbudowa sieci kościelnej w łacińskiej diecezji kijowskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 87 (2007), s. 5–65.
- Chachaj J., *Zaangażowanie dominikanów w rozwój sieci kościelnej na terenie łacińskiej diecezji kijowskiej do końca XVIII wieku* [w:] *Święty Jacek i dziedzictwo dominikańskie*, E. Matja, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Rowińska-Szczepaniak (red.), Opole 2008, s. 523–540.
- Dębowska M., *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Dębowska M., *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012), s. 67–96.
- Dębowska M., *Nieznana kronika z klasztoru OO. Bernardynów w Janowie na Podolu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 76 (2001), s. 442.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, L. Grzebień (oprac. przy współpracy zespołu jezuitów), Kraków 2004.
- Fondy Natsional'nogo istoricheskogo arkhiva Belarusi. Spravochnik*, G.Ye. Akulovich, A.F. Aleksandrova, O.V. Bobkova, V.N. Denisov, N.N. Levchik (oprac.), Minsk 2006.
- Gędłek Ł., Krzyżowski T., Żurek M., *Zarys historii Diecezji odeskosymferopolskiej*, Odessa–Kraków 2011.
- Jankiewicz P.R., *XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie*, Kraków 2014.
- Kalinich T.D., *Pochatkovyy etap inkorporatsiyi Pravoberezhnoyi Ukrainy do skladu Rosiys'koyi imperiyi (kinets' XVIII–pochatok XIX st.)*, „Problemy istoriyi Ukrainy XIX–pochatku XX st.”, 7 (2006), t. 11, s. 235–247.
- Krawczyk J., *Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 3, J.K. Ostrowski (red.), Kraków 1998, s. 19–43.
- Krawczyk J., *Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory na Rusi Koronnej*, Warszawa–Przemyśl 2006.
- Królik L., *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, M. Dębowska (oprac.), Biały Dunajec–Ostróg 2017.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- Mosyukova N., *Istoriya Rymo-katolyts'koyi tserkvy Pivdnya i Skhodu Ukrainy kintsya XVIII–pochatku XIX st. v doslidzhennyakh*

- suchasnykh ukrayins'kykh istoriykiv*, „Naukovyy shchorichnyk «Istoriya religiy v Ukraini»”, 29 (2019), s. 33–37.
- Panashenko V.V., *Bratslavs'ke namisnytstvo* [w:] *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy*, V.A. Smolij (red.), Kyiv 2003.
- Prokop K.R., *Biskupi kijowscy obrzadku lacińskiego XIV–XVIII w.*, Biały Dunajec–Ostróg 2003.
- Prokop K.R., *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- Shostak I., *Rymo-Katolyts'ka Tserkva na ukrayins'kykh zemlyakh u skladi Rosyjs'koyi imperiyi protyahom XIX st.: problemy istoriohrafyiy*, <https://eprints.oa.edu.ua/6674/> [dostęp: 8.11.2022].
- Stamm E., *Staropolskie miary*, cz. 1: *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938.
- Szczygielski W., *Potocki Ignacy h. Pilawa (1738–1794?)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 829–831.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 10: *Województwo mścisławskie XVI–XVIII wiek*, A. Rachuby, H. Lulewicz, T. Jaszczolt, A. Radaman i in. (oprac.), Warszawa 2019.
- Wasilewski J., *Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohylowskiej*, Pińsk 1930.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarskich*, Kraków 1912.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincyi ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolicke przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra”, 1 (1928), s. 1–312.
-